

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ISSN 2394-8507

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਭਾਦੋਂ-ਅੱਸੂ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੭

ਸਤੰਬਰ 2015

ਜਿਲਦ ੫੯

ਅੰਕ ੬

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	੨੫੦
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	੫੦੦੦
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.nete-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਚਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੮
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ . . .	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੧੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਡਾ. ਜਸਕਿਰਨ ਕੌਰ	੨੩
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ . . .	-ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੜੀ	੨੯
ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਬਾਣੀ . . .	-ਡਾ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ	੩੧
ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ . . .	-ਡਾ. ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ	੩੯
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ . . .	-ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ	੪੨
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ . .	-ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਟੱਲੇਵਾਲੀਆ	੪੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ . . .	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੫੩
ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ	-ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ	੬੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ . . .	-ਡਾ. ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ	੬੮
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ		
ਰਾਇ ਕਲ੍ਹਾ ਰਾਏਕੋਟ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੭੫
. . . ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਸ਼ਹੀਦੀ	-ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	੮੭
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੫੪	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੯੬
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿੰਦਾ-ਦਿਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੯੮
ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਾਲਮ	-ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਲੋਂ	੧੦੮
ਕਵਿਤਾ		੧੦੯
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੧੧੦
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਮੀਆਂ		੧੧੩

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ:

ਨਾਨਕ ਅਸੁਨਿ ਮਿਲਹੁ ਪਿਆਰੇ

ਅਸੁਨਿ ਆਉ ਪਿਰਾ ਸਾ ਧਨ ਝੁਰਿ ਮੁਈ॥

ਤਾ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਭ ਮੇਲੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਈ॥

ਝੁਠਿ ਵਿਗੁਤੀ ਤਾ ਪਿਰ ਮੁਤੀ ਕੁਕਹ ਕਾਹ ਸਿ ਫੁਲੇ॥

ਆਗੈ ਘਾਮ ਪਿਛੈ ਰੁਤਿ ਜਾਡਾ ਦੇਖਿ ਚਲਤ ਮਨੁ ਡੋਲੇ॥

ਦਹ ਦਿਸਿ ਸਾਖ ਹਰੀ ਹਰੀਆਵਲ ਸਹਜਿ ਪਕੈ ਸੋ ਮੀਠਾ॥

ਨਾਨਕ ਅਸੁਨਿ ਮਿਲਹੁ ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਭਏ ਬਸੀਠਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੱਸੂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਰੁੱਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਰੂਪੀ ਜੀਵਨ ਪੜਾਅ ਅੰਦਰ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਹਾਵਣੀ ਰੁੱਤ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸੱਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੋਮੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਤੱਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਤੀਬਰ ਹੋਣ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਅੱਸੂ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ 'ਚ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ 'ਚ ਬਹੁਤ ਝੁਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਮਰਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਹੇ ਪਿਆਰੇ! ਮਿਲਾਪ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਨਿਮਾਣੀ 'ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ, ਤਰਸ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਿਆਰ ਅਰਥਾਤ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਲਗਾਉ ਰੱਖਣ 'ਚ ਤਾਂ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾ! ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਅਸਹਿ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਸਾਰਕ ਝੰਜਟਾਂ 'ਚ ਫਸ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਆਰ ਹੋਈ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੂੜੇ ਸੰਸਾਰਕ ਝੰਜਟਾਂ 'ਚ ਫਸਣ ਲਈ ਆਪ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੇ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਛੁੱਟਤ ਤਕ ਅਖਵਾਈ। ਅਣਲੋੜੀਂਦੇ ਸੰਸਾਰਕ ਝੰਜਟਾਂ 'ਚ ਲੱਗਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਪਿਲਛੀ ਤੇ ਕਾਹੀ ਦੇ ਬੂਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਗਏ। (ਅੱਸੂ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਕੰਢੇ ਉੱਗੀ ਕਾਹੀ ਤੇ ਪਿਲਛੀ ਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਬੂਰ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।) ਉਸ ਚਿੱਟੇ ਬੂਰ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਹ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਪਛਤਾਵਾ ਹੀ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਰਮੀ ਵਾਲੀ ਰੁੱਤ ਭਾਵ ਜਵਾਨੀ ਤਾਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਸਿਆਲ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਖਤ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਿਆਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਨ ਡੋਲਦਾ ਤੇ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਏ! ਸਿਆਲ ਦੀ ਮਾਰ ਕੀ ਮੈਂ ਝਲ ਸਕਾਂਗੀ? ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿਆਲ ਦੇ ਸੰਸਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਸੁਝਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਸਾਂ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ 'ਚ ਭਾਵ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਅੱਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹਰੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਭੋਜਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਧੀਰਜ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪਕਾਈਏ ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਰਸਦਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੇ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਅੱਸੂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਰੁੱਤ 'ਚ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ-ਰੂਪੀ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ, ਵਕੀਲ ਦਾ ਜੇਕਰ ਸਾਬ-ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਭਾਵ ਸੁਯੋਗ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੱਲੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ, ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪਿਆਰੇ-ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁਖ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

sMkI. . ੬

ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ

ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਬੇਹੱਦ ਅਮੋਲਕ, ਅਤਿ ਦੁਰਲਭ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਵਸਰ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਪਿਆਰ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਨਫਰਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਅਸਹਿ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵਟਾਉਣ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਦਾਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਘਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਸਰੋਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵਸਾਈ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਅਸਥਾਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਜ਼ਮਤ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਰਖਵਾਈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਰਖਵਾ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨਿਨ ਸੇਵਕ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ੧੬੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹਿਮ ਕਦਮ ਸੀ। ਉਪਰੰਤ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ। ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਬਾਣੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ੩੬ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਤ, ਕਰਮ, ਕਿਰਤ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਰੰਗ-ਨਸਲ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨੂੰ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਆਦਰਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ

ਸੱਚੀ ਭਗਤੀ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੱਜ ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਧਰਮਾਂ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਤੇ ਨਫਰਤ ਦੀ ਜੰਗ ਛਿੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਤਲ-ਓ-ਗ਼ਾਰਤ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖਦਾਇਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੁਚੱਜੀ ਸੇਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਸਰਬੋਤਮ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹਰ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਜਾਗਰ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹਰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਣ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮੇਤ ਉਹ ਸਭ ਲੋਕ ਮੁਬਾਰਕ ਹਨ ਜੋ ਸੱਚ ਵੱਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ:

ਸਭ ਦੁਨੀਆ ਸੁਬਹਾਨੁ ਸਚਿ ਸਮਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਿਰਕਿਆਂ, ਜਾਤਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਹੈ:

ਨਾ ਕੋ ਮੇਰਾ ਦੁਸਮਨੁ ਰਹਿਆ ਨਾ ਹਮ ਕਿਸ ਕੇ ਬੈਰਾਈ॥

ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਸਾਰੁ ਪਸਾਰਿਓ ਭੀਤਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਪਾਈ॥੨॥

ਸਭੁ ਕੋ ਮੀਤੁ ਹਮ ਆਪਨ ਕੀਨਾ ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਨ॥

ਦੂਰਿ ਪਰਾਇਓ ਮਨ ਕਾ ਬਿਰਹਾ ਤਾ ਮੇਲੁ ਕੀਓ ਮੇਰੈ ਰਾਜਨ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭੧)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਭੇਦਭਾਵ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਅਜ ਸਾਨੂੰ ਰਸਾਇਣਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਝਗੜੇ-ਝਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਝੀਵਾਲਤਾ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਂਗਰ*

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਨਿਯਮ ਆਦਿ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਇਹ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏ। ਵੇਦਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਚਨਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਾਰ ਕਤੇਬਾਂ, ਤੌਰੇਤ, ਜੰਬੂਰ, ਇੰਜੀਲ ਤੇ ਕੁਰਾਨ, ਬੁਧ ਧਰਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਧਮਪਦ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਵੀਐ ਪੂਰੇ ਪੂਰਾ ਠਾਟੁ ਬਣਾਇਆ।

ਪੂਰੇ ਪੂਰਾ ਤੋਲੁ ਹੈ ਘਟੈ ਨ ਵਧੈ ਘਟਾਇ ਵਧਾਇਆ। (ਵਾਰ ੨੬:੧੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੫ ਭਗਤ, ੧੧ ਭੱਟ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ੧੪੩੦ ਪੰਨੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਤ ੫ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪੱਧਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਲਿਯ ਸੰਘ ਸੁ ਗ੍ਰੰਥਹਿ ਆਪਨ ਕੈ। ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਮੈ ਥਿਰ ਥਾਪਨ ਕੈ।

ਹੁਇ ਪੁਜ ਸਦਾ ਇਸ ਥਾਨ ਬਿਖੈ। ਬਹੁਰੇ ਸਮੁਦਾਇ ਪਠੈ ਸੁ ਲਿਖੈ।

(ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਭਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਵਜੋਂ ਜਗ ਅੰਦਰ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਸੁਖਾਸਣ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਬੰਨ੍ਹੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਮਹੱਤਵ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਥਾਨੁ॥

ਸਾਧਸੰਗਿ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸਲੋਕ॥ ਕਬੀਰਾ ਮਰਤਾ ਮਰਤਾ ਜਗੁ ਮੁਆ ਮਰਿ ਭਿ ਨ ਜਾਨੈ ਕੋਇ॥

ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੈ ਬਹੁਰਿ ਨ ਮਰਨਾ ਹੋਇ॥

ਮ:੩॥ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਕਿਵ ਮਰਹਗੇ ਕੈਸਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ॥

ਜੇ ਕਰਿ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਤਾ ਸਹਿਲਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ॥

ਮਰਣੈ ਤੇ ਜਗਤੁ ਡਰੈ ਜੀਵਿਆ ਲੋੜੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਹੁਕਮੈ ਬੂਝੈ ਸੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੈ ਤਾ ਸਦ ਜੀਵਣੁ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੫)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਫਕੀਰ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਪਾੜਿ ਪਟੋਲਾ ਧਜ ਕਰੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਉ॥

ਜਿਨੀ ਵੇਸੀ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਸੇਈ ਵੇਸ ਕਰੇਉ॥੧੦੩॥

ਮ:੩॥ ਕਾਇ ਪਟੋਲਾ ਪਾੜਤੀ ਕੰਬਲੜੀ ਪਹਿਰੇਇ॥

ਨਾਨਕ ਘਰ ਹੀ ਬੈਠਿਆ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਜੇ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਕਰੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਜੋ ਪਰੰਪਰਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਲੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੁਖਾਸਣ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉਮਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਜੋ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਨੂੰ ਸਵਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਾਪਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੩੦ ਅਗਸਤ, ੧੭੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਉਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ੨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ “ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ

ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤਾ:

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਉਂ, ਪ੍ਰਗਟ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ॥

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ। (ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪਦਵੀ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਹੀ ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਵੀ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਉਤਪੱਤ ਹੈ। ਉਹ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਨਹੀਂ, ਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਹਰੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੇ ਭੇਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਭਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਜੋਤ ਰੂਪੀ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਘਟ ਘਟ ਮੈ ਹਰਿ ਜੂ ਬਸੈ ਸੰਤਨ ਕਹਿਓ ਪੁਕਾਰਿ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਹ ਭਜੁ ਮਨਾ ਭਉ ਨਿਧਿ ਉਤਰਹਿ ਪਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਕਰਕੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੇਕ ਪੰਥਾਂ, ਖਿੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ, ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਣ-ਵੰਡ ਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜੋਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

-ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੯)

-ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂ ਮੇਰਾ ਗੁਰ ਹਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਜੋਗ ਦਾ ਇਕ ਮੱਧ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਰਤ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਪਰ ਰਸਾਂ-ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨਾ ਹੈ:

-ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਦਾ ਰਹੈ ਉਦਾਸੀ ਜਿਉ ਕਮਲੁ ਰਹੈ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ ਹੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੦)

—ਜੋਗੁ ਨ ਭਗਵੀ ਕਪੜੀ ਜੋਗੁ ਨ ਮੈਲੇ ਵੇਸਿ॥

ਨਾਨਕ ਘਰਿ ਬੈਠਿਆ ਜੋਗੁ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਉਪਦੇਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਹੈ:

—ਜੰਮਣੁ ਮਰਣੁ ਨ ਤਿਨੁ ਕਉ ਜੋ ਹਰਿ ਲੜਿ ਲਾਗੇ॥

ਜੀਵਤ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹੋਏ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਜਾਗੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੨)

—ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਕੇ ਜਨ ਅਲਿਪਤ ਹੈ ਮੁਕਤੇ ਜਿਉ ਮੁਰਗਾਈ ਪੰਕੁ ਨ ਭੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੨੪)

ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਪਤਾਲਾਂ, ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੋੜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ:

—ਕੋਟਿ ਬਿਸਨ ਕੀਨੇ ਅਵਤਾਰ॥ ਕੋਟਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਜਾ ਕੇ ਧੂਮਸਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੫੬)

—ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥ (ਪੰਨਾ ੫)

—ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥

ਪੀਪਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪਰਮ ਤਤੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਇ ਲਖਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੋਈ ਕਲਪਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਗੈਸਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ; ਫੇਰ ਜਲ ਅਤੇ ਜਲ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਪੈਦੇ ਹੋਏ। ਇਹ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਲ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯)

ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਰੋਗ ਕਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥ ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਾਗਾ ਢਾਲੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ

ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਆਰਥਿਕ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦਾ ਸਖਤ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਰਾਜਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ:

-ਰਾਜਾ ਤਖਤਿ ਟਿਕੈ ਗੁਣੀ ਭੈ ਪੰਚਾਇਣ ਰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੨)

-ਤਖਤਿ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ॥

ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸਚੁ ਰਾਜੇ ਸੇਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੮੬)

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੰਡਣ ਦੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਸੰਸਾਰੀ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

-ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੩)

-ਸਭੇ ਜੀਅ ਸਮਾਲਿ ਅਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰੁ॥

ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਮੁਚੁ ਉਪਾਇ ਦੁਖ ਦਾਲਦੁ ਭੰਨਿ ਤਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੧)

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਰਣਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ॥

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ॥

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰੰਗ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਾਰ ਵੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਰੀ ਤੇ ਜੋ ਪੁਰਖੁ ਕਰਾਵੈ ਪੁਰਖਨ ਤੇ ਜੋ ਨਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜਾਮੇ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਖਿਆ ਹੈ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਾਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਕੋਈ ਟਾਕਰਾ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਮਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ ਇਕ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਤਖਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਸੰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਆਦਰਸ਼ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ:

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਚੇ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ, ਛੰਦ, ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਢੁੱਕਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪਾਠਕ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੀਲ ਲੈਣ

ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੋਤ ੧੦ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅੱਗ ਤੋਂ ਤੁਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕੋਈ ਪੈਗੰਬਰ, ਅਵਤਾਰ ਜਾਂ ਪੀਰ-ਫਕੀਰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਰਹਿਬਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਬਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਜਿਹ ਦਰਿ ਆਵਤ ਜਾਤਿਅਹੁ ਹਟਕੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥

ਸੋ ਦਰੁ ਕੈਸੇ ਛੋਡੀਐ ਜੋ ਦਰੁ ਐਸਾ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬ-ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੂਰਨ, ਅਲੌਕਿਕ ਤੇ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਰੂਪ, ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੰਚਾਲਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਆਧਾਰ, ਸਰਬ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਓਟ ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰੇ, ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਰਬ ਸ੍ਰੋਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸਰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ (ਸ਼ਬਦ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਜਾਹਿਰਾ-ਜ਼ਹੂਰ, ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੀਏ, ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲੀਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੀਏ ਅਤੇ ਜਗਤ-ਜਲੰਦੇ ਤੋਂ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋਈਏ। ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਤਣਾਅ ਭਰਪੂਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟਾਂ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। “ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ” ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੀਏ ਅਤੇ “ਇਹ ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ” ਹੋ ਨਿੱਬੜੀਏ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਮੁਕਤ ਸਮਾਜ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼

-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੇ ਐਸੇ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਘਪਲਿਆਂ ਅਤੇ ਘੋਟਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਤਰਫ ਧੋਖਾ, ਫਰੋਬ, ਅਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਵਪਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਇਕ ਰਿਵਾਜ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਡਗਰ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਕਦਮ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਪਗਡੰਡੀ ਪਾਰ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ ਵਰਗ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਚਿਕਿਤਸਕ ਵਰਗ ਵੀ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੱਸਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਜਿਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਲ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਭਰਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ, ਰੋਸ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੀਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਅ, ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਪਿਆਰ, ਸੱਚਾਈ, ਏਕਤਾ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਛਲ-ਫਰੋਬ, ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਈਰਖਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਠਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਕੋਹੜ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਲੋਕ ਵਿਖਾਵਾ, ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ, ਲੋਭ, ਈਰਖਾ, ਕੁਸੰਗਤ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ।

*ਮਕਾਨ ਨੰ-੬੨੦, ਗਲੀ ਨੰ-੧, ਛੋਟੀ ਲਾਇਨ, ਸੰਤ ਪੂਰਾ, ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ, ਹਰਿਆਣਾ-੧੩੫੦੦੧
ਮੋ: +੯੧੯੮੧੨੩-੫੮੧੮੬

ਬੜੀ ਸਖਤ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੁਰਲੱਭ ਦੇਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭੋਗ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਲੋਕ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਪਕੜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਕਰਤੂਤਿ ਪਸ਼ੂ ਕੀ ਮਾਨਸ ਜਾਤਿ॥ ਲੋਕ ਪਚਾਰਾ ਕਰੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪਰਾਏ ਧਨ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੋੜੇ ਅਟਕਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੰਦੇ ਸੂਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਰ ਦਰਬ ਹਿਰਣ ਬਹੁ ਵਿਘਨ ਕਰਣ ਉਚਰਣ ਸਰਬ ਜੀਅ ਕਹ॥

ਲਉ ਲਈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਤਿਪਤਿ ਮਨ ਮਾਏ ਕਰਮ ਕਰਤ ਸਿ ਸੁਕਰਹ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

ਲੋਕ ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਅਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਮਾਨੋਂ ਸੂਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲੋਭ, ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

—ਮਨਮੁਖ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਵਿਆਪੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਮਨੂਆ ਥਿਰੁ ਨਾਹਿ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਜਲਤ ਰਹਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਹਉਮੈ ਖਪਹਿ ਖਪਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੨)

—ਉਰਝਿ ਰਹਿਓ ਬਿਖਿਆ ਕੈ ਸੰਗਾ॥ ਮਨਹਿ ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ॥

(ਪੰਨਾ ੭੫੯)

ਬਹੁਤੇ ਧਨ, ਮਾਣ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਜਾਂ ਰੁਤਬੇ ਦੀ ਭੁੱਖ, ਭੌਤਿਕ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਚਾਹਤ ਆਦਿ ਇਹ ਸਭ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁਰਮੱਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਛਲ-ਕਪਟ ਕਰਦਾ ਹੈ:

—ਦੁਰਮਤਿ ਝੂਠੀ ਬੁਰੀ ਬੁਰਿਆਰਿ॥ ਅਉਗਣਿਆਰੀ ਅਉਗਣਿਆਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੪੭)

—ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਬਲੁ ਹੈ ਭਾਰੀ ਮੋਹੁ ਕਾਲਖ ਦਾਗ ਲਗੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨੪)

ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾਗਿਨ ਦਾ ਮੋਹ ਡੰਗ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਧਨ-ਮਾਣ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋਭੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਭੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਚਰਣ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਪ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਕ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਸੀਮ ਭੁੱਖ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਭੱਖ-ਅਭੱਖ, ਯੋਗ-ਅਯੋਗ ਸਭ ਥਾਂ ਹੱਥ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਉ ਕੁਕਰੁ ਹਰਕਾਇਆ ਧਾਵੈ ਦਹ ਦਿਸ ਜਾਇ॥

ਲੋਭੀ ਜੰਤੁ ਨ ਜਾਣਈ ਭਖੁ ਅਭਖੁ ਸਭ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੦)

ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਲੋਭੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਵਿਵੇਕ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਾਏ ਘਰ ਤੱਕਣ ਦੀ ਮਾੜੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਸਦਾਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਬੁਰਾ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਔਗੁਣ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

—ਜਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਕਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ਭਾਈ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਬਿਖੁ ਖਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੩੫)

—ਲਾਲਚ ਝੂਠ ਬਿਕਾਰ ਮੋਹ ਬਿਆਪਤ ਮੂੜੇ ਅੰਧ॥

ਲਾਗਿ ਪਰੇ ਦੁਰਗੰਧਿ ਸਿਉ ਨਾਨਕ ਮਾਇਆ ਬੰਧ॥ (ਪੰਨਾ ੨੫੨)

ਈਰਖਾ ਲੋਭ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾਂ ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਨਾ ਈਰਖਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਲਈ ਲੋਭ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਧਨ ਮਾਣ ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਥੋੜਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰਿਆਂ ਕੋਲ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਈਰਖਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਾਪ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਈਰਖਾਲੂ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

—ਸੁਆਦ ਬਾਦ ਈਰਖ ਮਦ ਮਾਇਆ॥ ਇਨ ਸੰਗਿ ਲਾਗਿ ਰਤਨ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੭੪੧)

—ਜਿਸੁ ਅੰਦਰਿ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ ਹੋਵੈ ਤਿਸ ਦਾ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵੀ ਭਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਲਾਲਚ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਇਹ ਭਾਰੀ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਕੈਦਖਾਨਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਏ ਪਾਪ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਬੇੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

—ਲਾਲਚੁ ਛੋਡਹੁ ਅੰਧਿਹੋ ਲਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੯)

—ਲਬੁ ਅਧੇਰਾ ਬੰਦੀਖਾਨਾ ਅਉਗਣ ਪੈਰਿ ਲੁਹਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

—ਜੇਹੀ ਸੁਰਤਿ ਤੇਹੈ ਰਾਹਿ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੨)

—ਏ ਮਨ ਜੈਸਾ ਸੇਵਹਿ ਤੈਸਾ ਹੋਵਹਿ ਤੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫੫)

ਕੁਸੰਗਤ ਭਾਵ ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਈਰਖਾ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਦੁਸਟ ਚਉਕਤੀ ਸਦਾ ਕੂੜੁ ਕਮਾਵਹਿ ਨਾ ਬੂਝਹਿ ਵੀਚਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੦੧)

ਚੰਗੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਬਿਸਰਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ॥ ਜਬ ਤੇ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਮੋਹਿ ਪਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਸੰਤੋਖੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਰੱਜਦਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਧਨ ਮਾਣ ਆਦਿਕ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ:

ਬਿਨਾ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀ ਕੋਊ ਰਾਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਬਲਕਿ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਪੂਰੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਚਿਤ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ, ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਨ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਪਦਾਰਥ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਭੂਖੇ ਭਗਤਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ ਯਹ ਮਾਲਾ ਅਪਨੀ ਲੀਜੈ॥

ਹਉ ਮਾਂਗਉ ਸੰਤਨ ਰੇਨਾ॥ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕਿਸੀ ਕਾ ਦੇਨਾ॥੧॥

ਮਾਧੋ ਕੈਸੀ ਬਨੈ ਤੁਮ ਸੰਗੇ॥ ਆਪਿ ਨ ਦੇਹੁ ਤ ਲੇਵਉ ਮੰਗੇ॥ਰਹਾਉ॥

ਦੁਇ ਸੇਰ ਮਾਂਗਉ ਚੂਨਾ॥ ਪਾਉ ਘੀਉ ਸੰਗਿ ਲੂਨਾ॥

ਅਧ ਸੇਰੁ ਮਾਂਗਉ ਦਾਲੇ॥ ਮੋ ਕਉ ਦੋਨਉ ਵਖਤ ਜਿਵਾਲੇ॥੨॥

ਖਾਟ ਮਾਂਗਉ ਚਉਪਾਈ॥ ਸਿਰਹਾਨਾ ਅਵਰ ਤੁਲਾਈ॥

ਊਪਰ ਕਉ ਮਾਂਗਉ ਖੀਂਧਾ॥ ਤੇਰੀ ਭਗਤਿ ਕਰੈ ਜਨੁ ਥੀਧਾ॥੩॥

ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੀਤਾ ਲਬੋ॥ ਇਕੁ ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਮੈ ਫਬੋ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਪਦੰਡ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲਈ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਖਤ ਘਾਲਣਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਡਰ ਅਦਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਧਨ ਕਮਾਉਣਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੀਮਾ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੋਕ-ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਆਦਤ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੋਭ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ, ਝੂਠੀ ਕਿਰਤ, ਛਲ ਕਪਟ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਤਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਏ ਧਨ ਆਦਿਕ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸੁਖਦਾਇਕ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

-ਸਤ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹਹੁ ਜਨ ਭਾਈ॥ ਖਿਮਾ ਗਹਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਣਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੩੦)

-ਪਰ ਧਨ ਪਰ ਨਾਰੀ ਰਤੁ ਨਿੰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਾਈ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੫)

-ਵਸਤੁ ਪਰਾਈ ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ ਜਾਨੈ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਦੁਖੁ ਘਾਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯)

ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਮਾਰਨਾ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਗਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਸੂਰ ਖਾਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਿੰਦਿਤ ਹੈ:

-ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਦੀ ਆਦਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਵੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਧੀਨਤਾ ਆਲਸ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਅ, ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਕਲੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਚਰਣ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੁਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

-ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੈ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ ਖਟੀਅਹਿ ਬਿਕਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੩)

-ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ॥

ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨ ਪਛਾਣਈ ਖਸਮਹੁ ਧਕੇ ਖਾਇ॥ . . .

ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਸੰਕੀਰਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੰਕੀਰਣ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਜਾਂ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ, ਪਿਆਰ, ਸੇਵਾ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਭੂਤ ਤੱਤ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨੇਕ ਕਰਮ ਵਿਚ ਕਦੇ ਢਿੱਲ ਨਾ ਕਰਨੀ, ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ, ਪਰ-ਧਨ, ਪਰ-ਇਸਤਰੀ ਆਦਿਕ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਸੰਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਤ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ, ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ ਮਨੁੱਖ ਅਧਰਮੀ ਹੈ :

ਨਹ ਬਿਲੰਬ ਧਰਮ ਬਿਲੰਬ ਪਾਪੰ॥ ਦ੍ਰਿੜਤ ਨਾਮੰ ਤਜੰਤ ਲੋਭੰ॥

ਸਰਣਿ ਸੰਤੰ ਕਿਲਬਿਖ ਨਾਸੰ ਪ੍ਰਾਪਤੰ ਧਰਮ ਲਖਿਣ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ ਮਾਧਵਹ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਭੇਟਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਰਾਹ 'ਤੇ ਮਨ ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਸੱਚਾਈ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਸਤ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਸ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਹੈ :

ਤੁਧਨੋ ਨਿਵਣੁ ਮੰਨਣੁ ਤੇਰਾ ਨਾਉ॥ ਸਾਚੁ ਭੇਟ ਬੈਸਣ ਕਉ ਥਾਉ॥

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਹੋਵੈ ਅਰਦਾਸਿ॥ ਤਾ ਸੁਣਿ ਸਦਿ ਬਹਾਲੇ ਪਾਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੂੜ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ। ਉਹ ਸਤ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੂੜ ਦਾ ਵਪਾਰ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਮਨ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪਾਠ, ਹਵਨ, ਯੱਗ, ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਆਦਿਕ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਧਾਰਮਿਕ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਪਖੰਡ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਹ ਕਰਮ ਫਲਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਜਾਮੇ ਨੂੰ ਖੂਨ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ-ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਰਤਣ

ਵਾਲੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ॥

ਜੇ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲੁ ਚੀਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰਭੂਤ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਭੁੱਖ ਇਤਨੀ ਵਿਕਰਾਲ ਹੋ ਗਈ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿ ਉਹ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਏ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਖੋਹਦਾ ਫਿਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਲੋਕਾਚਾਰ ਹੈ, ਭੇਖ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ, ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਸ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਤਿਸ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਖ ਸਭ ਉਤਰੈ ਜੋ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੫੧)

ਅੱਜ ਮਨੁੱਖ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਜਿਤਨੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਣ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅਹੰਕਾਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕੂੜ-ਕਪਟ ਹੀ ਦੁੱਖ ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ:

ਕੂੜ ਕਪਟੁ ਕਮਾਵੈ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵੈ . . .॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੩)

ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਮਨੁੱਖ! ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਸੁਖ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੁਰ:

-ਜਿਸੁ ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਫਲ ਲੋੜੀਅਹਿ ਸੋ ਸਚੁ ਕਮਾਵਉ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੨)

-ਜਿੰਨੀ ਸਚੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਸੇ ਦੁਖੀਏ ਚਲੇ ਰੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੬੯)

ਉਹੀ ਸਰੀਰ ਨਿਰਮਲ ਹੈ ਜੋ ਪਾਪ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ:

ਸੋ ਤਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਤੁ ਉਪਜੈ ਨ ਪਾਪੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯੮)

ਝੂਠ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭੌਤਿਕ ਸੁਖ-ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੁਖ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਬਿਨਸਿ ਜਾਇ ਜੋ ਨਿਮਖ ਮਹਿ ਸੋ ਅਲਪ ਸੁਖੁ ਭਨੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਇਸ ਲਈ ਸਦੀਵੀਂ ਸੁਖ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

—ਡਾ. ਜਸਕਿਰਨ ਕੌਰ*

ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਅਦੁੱਤੀ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਸਾਹਿਤ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਲਿਖਤੀ ਪਾਠ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਇਕ ਵੱਡ ਆਕਾਰੀ ਪਾਠ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬਵਰਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਕੌਮ, ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ, ਫਿਰਕੇ, ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਦਾਰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ।”^੧

ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਦੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੂਹ ਬਾਣੀਕਾਰ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਵਰਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸੁਮੇਲ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਉਦਾਰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਦੇ ਨਾਲ-

*ਸ੍ਰੀ ਆਤਮ ਵਲੱਭ ਜੈਨ ਕਾਲਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ। ਮੋ: +੯੧੮੫੬੭੯-੦੪੪੧੬

ਨਾਲ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਦੇ ਯਤਨ ਤਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸੇਵਾ ਸਬੰਧੀ ਦਿੱਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਤਿ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੱਲ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸਗੋਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਰਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਚੇਰਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੀਵ ਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ 'ਸੇਵਾ' ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜਵੰਦ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਭਗਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੁਆਸ-ਸੁਆਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਵਿਨੁ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਿਗੁ ਹਥ ਪੈਰ ਹੋਰ ਨਿਹਫਲ ਕਰਣੀ॥੨

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸਦਗੁਣ ਹੋਣ ਪਰੰਤੂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਿਤ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਪਰਮਾਰਥ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ, ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਅਤੇ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਰਥ ਖਿਦਮਤ

ਅਤੇ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ।^੩ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਸੇਵ’ ਅਥਵਾ ‘ਸਿਵ’ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਵਿਉਂਤਪਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਟਹਿਲ ਜਾਂ ਖਿਦਮਤ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ‘ਸੇਵਹ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਤਰੀਕਾ ਅਥਵਾ ਕਾਇਦਾ। ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਦਤ ਜਾਂ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ‘ਸੇਵਾ’ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਪੂਜਾ ਭੇਂਟ ਤੋਂ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰ ਸੇਵਾ, ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭ ਸੇਵਾ।^੪

ਡਾ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ) ਸੇਵਾ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚਾਕਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੇਵਕ। ਸੇਵਕ ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜੋ ਉਹ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਦਾ ਜਾਂ ਚਾਕਰ ਨਹੀਂ। ਨੌਕਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁਦੀ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇ। ਆਪਾ ਮਾਲਕ ਲਈ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਚਾਕਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਾ ਗਵਾ ਕੇ ਹੀ ਅਸਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।^੫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੇ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ ਲਗਾ ਸੇ ਪਰਵਾਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਵਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਵਾਰਥਹੀਣਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰਾਲਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।^੬

ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਕ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹਰ ਧਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀਅਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ‘ਸੇਵਾ’ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁੱਢਲਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਧੁਰਾ ਹੈ, ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਰਤਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ, ਪਤੀ ਰੂਪੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਰਿਝਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ

ਉਸ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ:

-ਕਰਣੀ ਕਾਮਣ ਜੇ ਥੀਐ ਜੇ ਮਨੁ ਧਾਗਾ ਹੋਇ॥

ਮਾਣਕੁ ਮੁਲਿ ਨ ਪਾਈਐ ਲੀਜੈ ਚਿਤਿ ਪਰੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੭)

-ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮੀ॥

ਤਿਸ ਕਉ ਹੋਤ ਪਰਾਪਤਿ ਸੁਆਮੀ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪਰਮ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪਰਮ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਤਨ, ਮਨ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਲਈ ਅਉਖਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ॥ ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਤੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਭੂ ਅਨੁਭੂਤਿ ਵਿਚ ਅਹੰਕਾਰ ਜਾਂ ਹਉਮੈਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੇਵਾ, ਸੰਤੋਖ, ਸੱਚਾਈ, ਸੰਜਮ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਈ ਜਿਨ੍ਹੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ॥

ਓਨ੍ਹੀ ਮੰਦੇ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ॥

ਓਨ੍ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ॥

ਤੂੰ ਬਖਸੀਸੀ ਅਗਲਾ ਨਿਤ ਦੇਵਹਿ ਚੜਹਿ ਸਵਾਇਆ॥

ਵਡਿਆਈ ਵਡਾ ਪਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਲੰਮੀ ਅਮਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਬੀਤਿਆ ਸਮਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਫਲ ਸਮੇਂ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਕ ਉਸ ਰਚਨਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ

ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ, ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ। ਮੈਕਾਲਫ^੭ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸੋਨਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤੱਪ ਕੇ ਕੁੰਦਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਸੰਪੂਰਨ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ, ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ, ਗੁਰ ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਦੱਸੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਫਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ:

-ਸਤਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਅਤਿ ਸੁਖਾਲੀ ਜੋ ਇਛੈ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੩੧)

-ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਨਾਉ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੪)

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੋਕਸ਼ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੇਵਾ ਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਾਕਰ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਉਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਵੈਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਖੁਆਰ ਹੋਈਦਾ ਹੈ।^੮ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਈ॥ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰੈ ਜੇ ਕੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੨)

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤੋਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਆਨੰਦਮਈ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੰਡ ਦੇ ਛਕਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜਾਗਦੀ ਅਤੇ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।^੯ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਕੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਚਿਤਵਦਾ। ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਜੀਵ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣ ਕੇ ਉੱਚੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:

ਬਿਨੁ ਸੇਵਾ ਫਲੁ ਕਬਹੂ ਨ ਪਾਵਸਿ ਸੇਵਾ ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੨)

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਜੋ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਨੀਵਾਂ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਤਮ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਦੀ ਰੇਣ ਬਣ ਕੇ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਰਿਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਵਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਤੇਤੇ ਸਭਿ ਤੇਰੇ ਵਿਣੁ ਸੇਵਾ ਫਲੁ ਕਿਸੈ ਨਾਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੫੪)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਚੰਗੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਜੀਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਉਹ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੈਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆ ਦੋਂ ਦੂਰ ਹਟ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਪੁਰਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਮਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਧਾਗੇ ਵਿਚ ਪਰੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਣੀ ਰਹੱਸ, ਸੰਪਾਦਕ: ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ (ਕਾਂਗ), ਸਫਾ ੩੩
੨. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੨੨:੧੦
੩. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫਾ ੨੨੯
੪. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸੇਵਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ, ਸੰਪਾਦਕ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੋਦਨ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੫੧
੫. ਡਾ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਵਾਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਸਫਾ ੮੦.
੬. ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ, ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਸੰਪਾਦਕ: ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ, ਸਫਾ ੩੧
੭. ਮੈਕਾਲਫ, ਲਾਇਫ ਆਫ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ, ਜਿਲਦ-੨, ਸਫਾ ੪੪੦.
੮. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਸਫਾ ੪੪੦.
੯. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਸਫਾ ੯੪.

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਵਸ “ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ”

—ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੜੀ*

ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ, ਚਵਰ ਤਖਤ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਇਕ ਇਲਾਹੀ ਤੋਹਫਾ, ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਨਿਮਰਤਾ, ਹਲੀਮੀ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਖਿੱਤੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਏਕਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੫ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਗਤ ਜਨ, ੧੧ ਭੱਟ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣਮਈ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਹਰ ਸਵਾਲ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਉੱਤਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਰਮਣੀਕ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਈ। ‘ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ੧੬੦੧ ਈ: ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਰ ਕੇ ੧੬੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਕਾ ਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਜਿਲਦਬੰਦੀ ਲਈ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਇਕ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਰਸਿੰਘਿਆਂ, ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਘਨਘੇਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਚੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ-ਅਤਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ 'ਚ

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੭੨੫-੭੭੭੨੩

ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਚਾਅ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਇੱਕ ੧੬੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾ ਪਾਵਨ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਇਆ:

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੩)

ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕ ਇਲਾਹੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਰੂਪੀ ਮਹੋਲ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ। ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਨਵੇਂ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਅੰਦਰ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਸੰਗਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੀਸ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਖ ਆਸਨ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਇਹੋ ਪਰੰਪਰਾ ਹੁਣ ਤਕ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆ। ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਸਾਰੇ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਅਲੌਕਿਕ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਕੰਮ ੧੭੦੮ ਈ: ਨੂੰ ਨਾਂਦੇੜ (ਹੁਣ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭੌਤਿਕ ਚੋਲਾ ਛੱਡਣ ਸਬੰਧੀ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਆਉਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ:

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਉ, ਪ੍ਰਗਟ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ॥

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ॥

(ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਲੋੜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਸਰੂਪ ਸਕਾਰਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਰੁਸ਼ਨਾ ਗਿਆ।

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤਕ ਜੁਗਤਾਂ

—ਡਾ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ*

‘ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਚਾਰੀ ਸੀ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤੜਪ ਪ੍ਰਬਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਧਾਰਨੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤੜਪ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਤੜਪ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਸਤਾਰਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਕਸਕ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਜਨਮ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੀ ਜੁਗਤ ਪ੍ਰਤੀਕਸ਼ਮੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਆਹੁਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕ-ਤਰਫਾ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਵਿਲਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਦੋਸ਼ੀ ਖੁਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਉਹ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਧਿਰ ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਪਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰ-ਵੇਦਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਨੂੰ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਖਾਲਸਾ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ, ਕਰਹਾਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਪਟਿਆਲਾ)

ਬਦਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੈ। ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਦੇ ਆ ਕੇ ਰੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਦੁੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਚੇਤੁ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ॥ ਬਨ ਫੂਲੇ ਮੰਝ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੇ॥’ ਤੁਕਾਂ ਸਾਰਥਕ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਵਾਂ ਵਰੁਦੀਆਂ ਹਨ। ਡੱਡੂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਟਰੈਂ-ਟਰੈਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੋਰ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਪੀਹਾ ਪ੍ਰਿਉ-ਪ੍ਰਿਉ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਇਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਸ ਰੰਗੀਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੱਛਰ ਡੰਗ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਸੱਪ ਕੱਟਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਪ੍ਰਿਉ ਪ੍ਰਿਉ ਚਵੈ ਬਬੀਹਾ ਬੋਲੇ ਭੁਇਅੰਗਮ ਫਿਰਹਿ ਡਸੰਤੇ॥

ਮਛਰ ਡੰਗ ਸਾਇਰ ਭਰ ਸੁਭਰ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਕਿਉ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਜਗਿਆਸੂ ਪਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪਏ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਖੁਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਵਣ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਮੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਧਕ ਦਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੈ। ਇਹ ਮੋਹ ਜੀਵ ਦੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸਾਵਣ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਕਾਹੀ ਅਤੇ ਕੱਕੇ ਉੱਤੇ ਬੂਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਲ-ਪਲ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਝੂਠਿ ਵਿਗੁਤੀ ਤਾ ਪਿਰ ਮੁਤੀ ਕੁਕਹ ਕਾਹ ਸਿ ਫੁਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਇਹ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਆ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਨ-ਮਨ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਮਨਿ ਤਨਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਜਗਜੀਵਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਪੂਜਾ, ਪੁੰਨ, ਦਾਨ ਆਦਿ ਦਾ ਫਲ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ-ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ:

ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੁਣ ਅੰਕੇ ਸੁਣਿ ਪ੍ਰਭ ਬੰਕੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵਾ ਸਰਿ ਨਾਵਾ॥

ਗੰਗ ਜਮੁਨ ਤਹ ਬੇਣੀ ਸੰਗਮ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਸਮਾਵਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦਾ ਸਾਰ ਅੰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਬਸੰਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਬਨਸਪਤੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੰਬਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਇਲ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਭੋਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਭੌਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਪਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਚੇਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੁਖ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਸਲ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਏ:

ਨਾਨਕ ਚੇਤਿ ਸਹਜਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਜੇ ਹਰਿ ਵਰੁ ਘਰਿ ਧਨ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਮਨੋ-ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਲਬ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਵੈਸਾਖ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੋਫੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਵੈਸਾਖੁ ਭਲਾ ਸਾਖਾ ਵੇਸ ਕਰੇ॥

ਧਨ ਦੇਖੈ ਹਰਿ ਦੁਆਰਿ ਆਵਹੁ ਦਇਆ ਕਰੇ॥

ਘਰਿ ਆਉ ਪਿਆਰੇ ਦੁਤਰ ਤਾਰੇ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਅਢੁ ਨ ਮੋਲੋ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਜੇਠ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਗੁਣ-ਗਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਸਲ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਆਪ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗਦੀ ਹੈ:

ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵਾ॥

ਸਾਚੈ ਮਹਲਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਆਵਣ ਦੇਹਿ ਤ ਆਵਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਹਾੜ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਦੀਨ ਹਾਲਤ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਤਰਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਅਗਨਿ ਰਸੁ ਸੋਧੈ ਮਰੀਐ ਧੋਧੈ ਭੀ ਸੋ ਕਿਰਤੁ ਨ ਹਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਸਾਵਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਕਸਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਮਰੀਐ ਹਾਵੈ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮੋਰ ਕੂਕਦੇ ਹਨ। ਡੱਡੂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਪਪੀਹੇ ਦੀ

ਪਿਆਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਪ ਡੰਗ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਮੱਛਰ ਕੱਟਦੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤਕਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਫਿ ਚਲਉ ਗੁਰ ਅਪੁਨੇ ਜਹ ਪ੍ਰਭ ਤਹ ਹੀ ਜਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਅੱਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਢਲਣ ਦਾ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਬੀਤਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ:

ਆਗੈ ਘਾਮ ਪਿਛੈ ਰੁਤਿ ਜਾਡਾ ਦੇਖਿ ਚਲਤ ਮਨੁ ਡੋਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਥਾਂ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਜਾਗਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਹਾਸਲ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਕਤਕਿ ਕਿਰਤੁ ਪਇਆ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਭਾਇਆ॥

ਦੀਪਕੁ ਸਹਜਿ ਬਲੈ ਤਤਿ ਜਲਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਹਚਲ ਅਤੇ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। ਪੋਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਹੈ। ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਤੁੱਛ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੀਰਥ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਹਨ। ਫੱਗਣ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਲੱਗ ਹੋਂਦ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਨੰਦ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਮਾਹਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਾਹਰ ਮਾਹਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਣ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਣ ਜਗਿਆਸੂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਹਾਵਣੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਬਬੀਹੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਕੋਇਲ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੂ-ਕੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਬਾਬੀਹਾ ਪ੍ਰਿਉ ਬੋਲੇ ਕੋਕਿਲ ਬਾਣੀਆ॥

ਸਾ ਧਨ ਸਭਿ ਰਸ ਚੋਲੈ ਅੰਕਿ ਸਮਾਣੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਮਿੱਠੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਰਖਾ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਬਰਸੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ॥

ਸਾਜਨ ਮਿਲੇ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਭੋਰੇ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਬਨਸਪਤੀ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਫੁੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਇਲ ਦੀ ਕੂ-ਕੂ ਇੰਜ ਪ੍ਰੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਦਰਦ ਹੋਵੇ:

ਚੇਤੁ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵਣੇ॥

ਬਨ ਫੁਲੇ ਮੰਝ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ -ਜੜ੍ਹ ਅਤੇ ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ। ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਬਬੀਹਾ, ਕੋਕਲ, ਟੀਂਡ, ਦਾਦਰ, ਮੋਰ, ਭੁਇਅੰਗਮ, ਮਛਰ, ਭਉਰਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਬਾਰ, ਬੂੰਦ, ਜਲ, ਥਲ, ਨੀਰ, ਘਾਮ, ਜਾਡਾ, ਹਰਿਆਵਲ, ਸ਼ਾਖਾ, ਅੰਬ, ਫੂਲ, ਡਾਲੀ, ਸੂਰਜ, ਗਗਨ, ਧਰਤੀ, ਅਗਨ, ਸਾਇਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ:

ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੱਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਵਿਚ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅਰਥ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।^੧ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੰਬਲ (ਸ਼ੇਮਬੋਲ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹਾਜ਼ਰ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਵਸਤੂ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਜਾਂ ਔਗੁਣ ਲੱਭ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਅਨੁਸਾਰ ‘ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਿਸੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਾਂ ਅਮੂਰਤ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੂਰਤੀਕਰਣ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਰਾਹੀਂ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।’^੨ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੂਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਸਤੂ ਮੂਰਤ ਜਾਂ ਅਮੂਰਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਹਨ- ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ। ਜਗਿਆਸੂ ਧਿਰ ਲਈ ਸੁਹਾਗਣ, ਦੋਹਾਗਣ, ਧਨ, ਸਾਧਨ, ਕੰਤੀ, ਨਾਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਸ਼ੁਹ, ਪ੍ਰੀਤਮ, ਪ੍ਰਿਅ, ਪਿਰ, ਪਿਆਰਾ, ਢੋਲਾ, ਵਰ, ਬੈਰਾਗੀ, ਵਿਧਾਤਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਲਈ ਮਹਲ ਘਰ, ਸਾਚੈ ਮਹਲ, ਸੁਖ ਮਹਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਲਈ ਮੰਦਰ, ਘਰ, ਨਿੱਜ

ਘਰ, ਸੇਜ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨੌਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਲਈ ਨੌਂ ਘਰ, ਸੂਰਜ ਲਈ ਰੱਬ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਧਾਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਏ ਹਨ।

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਜੀਵ ਰੂਪ ਇਸਤਰੀ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ: ਪਿਰ, ਸਾਜਨ, ਢੋਲਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ, ਵਰ, ਸਹੁ, ਭਤਾਰ, ਨਾਹ, ਹਰਿ, ਆਤਮਰਾਮਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਮੁਰਾਰੇ, ਕੰਤ, ਬਿਧਾਤਾ, ਰਾਮ, ਜਗਜੀਵਨ, ਦਇਆਪਤਿ, ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ, ਸੁਹਾਗ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ: ਰਸੀਆ, ਰਮਈਆ, ਪਿਆਰਾ, ਪ੍ਰਿਅ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਬੈਰਾਗੀ, ਚਤੁਰ, ਸੁਜਾਨ, ਦਾਤਾ, ਕਰਤਾ, ਰਸ ਭਿੰਨਾ।

ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ: ਤੁਧ, ਤੂੰ, ਤਿਸ, ਜਿਸ, ਤਿਨਾੜੀ।

ਜਗਿਆਸੂ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ: ਨਾਰ, ਨਾਰੀ, ਕੰਤੀ, ਬਾਲੀ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ: ਬਿਰਹਨ, ਸੁਹਾਗਣ, ਦੋਹਾਗਣ, ਤ੍ਰਿਖਾਵੰਤ, ਦੁਹੇਲੀ, ਨਿਮਾਣੀ, ਨਿਤਾਣੀ, ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪਿਆਰੀ।

ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ: ਹਉ, ਮੈਂ।

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਬੇਲੀ, ਕੋਈ, ਸਤਿਗੁਰ ਅਤੇ ਦੁਤਰ ਪਾਤਰ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਪਾਤਰ ਹਨ।

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੰ. ਚਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਨੰ. ਸਤਾਰਾਂ ਤਕ ਬਿਆਨੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਹਨ:

-ਤੂ ਸੁਣਿ ਕਿਰਤ ਕਰੰਮਾ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

-ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ ਰੰਗਿ ਰਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

-ਤੂ ਸੁਣਿ ਹਰਿ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਅਲੰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਾਵਿ ਦੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।^੩ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲੰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- “ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹ ਰੀਤਿ, ਜੋ ਕਾਵਯ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਧਾਵੇ।”^੪ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ‘ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੁਹਰਾਏ ਗਏ ਹਨ।^੫ ਅਲੰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਭੂਸ਼ਣ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਭੂਸ਼ਣ (ਗਹਿਣੇ) ਔਰਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੰਕਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆਏ ਹਨ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ:

—ਤੂ ਸੁਣਿ ਕਿਰਤ ਕਰੰਮਾ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ॥

ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਸੁਖ ਸਹੰਮਾ ਦੇਹਿ ਸੁ ਤੂ ਭਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

—ਦੁਰਿ ਨ ਜਾਨਾ ਅੰਤਰਿ ਮਾਨਾ ਹਰਿ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਛਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਲਕੋਕਤੀ ਅਲੰਕਾਰ

ਦਹ ਦਿਸਿ ਸਾਖ ਹਰੀ ਹਰੀਆਵਲ ਸਹਜਿ ਪਕੈ ਸੋ ਮੀਠਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ:

ਬਿੰਬ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿੰਬ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ, ਛਾਇਆ, ਅਕਸ, ਉਹ ਵਸਤੂ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ (ਅਕਸ) ਪੈਂਦਾ ਹੈ।’^੬ ਬਿੰਬ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਮੇਜ (Image) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਕਲਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੀ.ਡੀ. ਲੀਵਿਸ ਅਨੁਸਾਰ : “ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਹੈ।”^੭

ਡਾ. ਕੇਦਾਰਨਾਥ ਅਨੁਸਾਰ : “ਬਿੰਬ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਨਿਰਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”^੮

ਡਾ. ਨਗੇਂਦ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ : “ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸ ਛਵੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਭਾਵ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।”^੯

ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ : “ਬਿੰਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕਵੀ ਵਰਣਨ ਗੋਚਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਖਾਰਦਾ ਤੇ ਮਾਨਣ-ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੋਹਜ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ-ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।”^{੧੦}

ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਿੰਬ ਸਾਡੇ ਪੂਰਬਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਰਤੀਕਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰੀਅਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।’

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ‘ਬਿੰਬ ਕਿਸੇ ਅਮੂਰਤ ਜਾਂ ਸਮੂਰਤ ਵਸਤੂ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ

ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਵਸਤੂ ਅਮੂਰਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਿੰਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੂਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿੰਬ:

–ਬਰਸੈ ਨਿਸਿ ਕਾਲੀ ਕਿਉ ਸੁਖ ਬਾਲੀ ਦਾਦਰ ਮੋਰ ਲਵੰਤੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

–ਵੈਸਾਖੁ ਭਲਾ ਸਾਖਾ ਵੇਸ ਕਰੇ॥

ਧਨ ਦੇਖੈ ਹਰਿ ਦੁਆਰਿ ਆਵਹੁ ਦਇਆ ਕਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਸ਼੍ਰਵ ਬਿੰਬ

ਤੂ ਸੁਣਿ ਕਿਰਤ ਕਰੰਮਾ . . .

ਸਵਾਦ ਜਾਂ ਰਸ ਬਿੰਬ:

ਪ੍ਰਿਅ ਬਾਤੁ ਦੁਹੇਲੀ ਕੋਇ ਨ ਬੋਲੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਾਂ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਸਪਰਸ਼ ਬਿੰਬ:

ਮਛਰ ਡੰਗ ਸਾਇਰ ਭਰ ਸੁਭਰ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਕਿਉ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵੇਗ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਕਸ਼ਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕੌਡੀ ਮੁੱਲ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਘਰ ਬਹੁਤਨਾ, ਕੀਮਤ ਪਾਉਣੀ, ਹਾਵੇ ਮਰਨਾ ਆਦਿ ਮੁਹਾਵਰੇ ਆਏ ਹਨ। ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਸਫਲ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ:

੧. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਵਿਹਾਰਕ ਸਮੀਖਿਆ : ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੪. ਸਫਾ-੪੭.
੨. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਡਾ.), ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੦. ਸਫਾ-੬.
੩. ਉਹੀ, ਸਫਾ-੭.
੪. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ (ਭਾਈ), ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੨੦੦੬, ਸਫਾ-੮੬.
੫. “ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਗਹਿਣਾ, ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹ ਢੰਗ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਧੇ” ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਸਫਾ-੭੦.
੬. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ (ਭਾਈ), ਸਫਾ-੮੭੨.
੭. C.D. Lewis, *The Poetic Image*, Jonathan Cape, Thirty Bedford Square, London, 1966. Page-17.
੮. ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਆਧੁਨਿਕ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੇਂ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ, ਭਾਰਤੀਯ ਗਯਾਨਪੀਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, ੧੯੭੧. ਸਫਾ-੨੩.
੯. ਨਗੇਂਦਰ (ਡਾ.), ਕਾਵਯ ਬਿੰਬ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਦਿੱਲੀ, ੧੯੬੭. ਸਫਾ-੫.
੧੦. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਉਹੀ, ਸਫਾ- ੩੭.

ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਥ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ

-ਡਾ. ਰਾਜਬੀਰ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਹ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮਿਥਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਮਿਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਤੀਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਿਥ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ:-

ਮਿਥ ਕਥਾ ਅਜਿਹੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਦੈਵੀਅਤਾ, ਆਦਰਸ਼ਕਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਕਾਰਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਸਮੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।^੧

ਮਿਥ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਥਾਂ ਤੇ ਦੰਤ ਕਥਾਵਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਥ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ Myth ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਰਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ-- ਗਲਪ, ਮਨਘੜਤ, ਬਿਰਤਾਂਤ, ਕਲਪਿਤ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਛਾਇਆ ਆਦਿ।

ਮਿਥ ਇਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਰਥ ਹਨ। ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਸਿਸਟਮ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਿਥ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਯੂਨਾਨੀ ਮੂਲ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਮਿਥ ਸ਼ਬਦ ਮਾਈਥੋਸ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬੋਲ ਹੈ। ਮਿਥਾਂ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਟੈਂਡਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਆਫ਼ ਫੋਕਲੋਰ, ਮਾਈਥਾਲੋਜੀ ਐਂਡ ਲੀਜੈਂਡ ਵਿਚ ਮਿਥ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:-

ਮਿਥ ਕਥਾ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕਾਈ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਪਰਾ-ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਨਾਇਕਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਲੱਛਣਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।^੨

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ।

*ਲੈਕਚਰਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸਤਲਾਣੀ ਸਾਹਿਬ।

ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਿਥ ਕਥਾ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਿਥ ਕਥਾ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅੰਸ਼ ਮਿਥ ਕਥਾ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਆਂਤਰਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਮਿਥ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਜਿਹੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਥਾਂ ਦੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮਿਥ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਰਿਤਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਦਿ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਥ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

ਬਾਣੀ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰੂਪਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕ ਚਰਿਤਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਦਿ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਪੌਰਾਣਿਕ ਮਿਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੁਵੱਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੌਰਾਣਿਕ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੰਡਨ ਵੀ।^੩

ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਮਿਥਹਾਸਿਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ:

ਨ੍ਰਿਪ ਕੰਨਿਆ ਕੇ ਕਾਰਨੈ ਇਕੁ ਭਇਆ ਭੇਖਧਾਰੀ॥

ਕਾਮਾਰਥੀ ਸੁਆਰਥੀ ਵਾ ਕੀ ਪੈਜ ਸਵਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਬੰਦੇ ਦੀ ਵੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਤੇਰਾ ਨਕਲੀ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਅਖੌਤੀ ਤਰਖਾਣ ਇਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਰਚਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਥਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਤ ਪੜੋਸਣਿ ਪੂਛਿ ਲੇ ਨਾਮਾ ਕਾ ਪਹਿ ਛਾਨਿ ਛਵਾਈ ਹੋ॥

ਤੋ ਪਹਿ ਦੁਗਣੀ ਮਜੂਰੀ ਦੋਹਉ ਮੋ ਕਉ ਬੇਢੀ ਦੇਹੁ ਬਤਾਈ ਹੋ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੭)

ਇਕ ਮਿਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਛੱਪਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਛੱਪਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਉਸ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਗੁਆਂਢਣ ਛੱਪਰੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਬਣਵਾਈ

ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੁਗਣੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇਵਾਂਗੀ, ਤੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ। ਤਦ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮਿਥ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮਿਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਰਪਤਿ ਏਕੁ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਸੋਇਆ ਸੁਪਨੇ ਭਇਆ ਭਿਖਾਰੀ॥

ਅਛਤ ਰਾਜ ਬਿਛਰਤ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਸੋ ਗਤਿ ਭਈ ਹਮਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੭)

ਭਗਤ ਜੀ ਇਹ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਭਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਣਾ ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਮੰਗਤਾ ਬਣ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਦੁਖ ਪਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਿਥਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਇਹੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਿਥਾਂ ਦੀ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਆਦਿ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਗਿੱਲ) ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

ਬਾਣੀਕਾਰ ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾਈ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ।^੧

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸੰਕੇਤ ਤੇ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਿਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, “ਮਿਥ ਕਥਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ”, ਮਿਥ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਸਫਾ ੫੭, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੮੨

੨. ਸਟੈਂਡਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਆਫ ਫੋਕਲੋਰ, ਮਾਈਥਾਲੋਜੀ ਐਂਡ ਲੀਜੈਂਡ, ਸਫਾ ੪੦੯

੩. ਡਾ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਮਿਥ ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਸਫਾ ੩੬, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੮੫

੪. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਲਾ, ਸਫਾ ੪੧, ਨਿਊ ਏਜ਼ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੯੮੨

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਭਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਚੇਤਨਾ

-ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਨਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਨੇੜਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਪਦਾਰਥਕ ਉੱਨਤੀ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨਤਮ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਭਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਚਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਥਵਾ ਚੌਗਿਰਦੇ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਭੂ-ਮੰਡਲ, ਜਲ-ਮੰਡਲ, ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਮੰਡਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ, ਰਸਾਇਣਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਸੁਮੇਲਤਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਬਨਸਪਤੀ, ਨਿਰਜੀਵ ਵਸਤੂਆਂ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਤੀਬਰ ਗਤੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਉੱਨਤੀ ਸਦਕਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਬਜਾਇ ਢਾਹੂ ਪੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

*੮੬, ਟੈਗੋਰ ਨਗਰ, ਜਲੰਧਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੧-੮੬੦੮੬

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਹਵਾ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਪਾਣੀ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਤੇ ਭੂ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਆਦਿ ਸਮੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਉੱਨਤੀ ਸਦਕਾ ਭਾਵੇਂ ਜੀਵਨ ਸੁਖਮਈ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ।

ਪਾਣੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਅਤਾ ਇਸ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਜੀਵਨਦਾਇਕ ਸ੍ਰੋਤ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਗਮਦੀ, ਵਿਗਸਦੀ ਅਤੇ ਉੱਨਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਆਇਆ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੰਭਵ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਦਾਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰਸਾਇਣ, ਫਾਲਤੂ ਪਦਾਰਥ, ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਮਾਦੇ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨੇੜਲੇ ਦਰਿਆਵਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਨਾਲਿਆਂ ਆਦਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਇਹ ਸੋਮੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।

ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਵੱਧ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰਸਾਇਣਾਂ, ਕੀੜੇਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰੂਪੀ ਪਾਣੀ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਬਾਦੀ ਦੁਆਰਾ ਦੈਨਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਪਾਣੀ ਵੀ ਸੀਵਰੇਜ ਵਿਵਸਥਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਜਲ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿਰਣਨਗਾਰ ਹੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਸਜੀਵਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ

ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੮)

ਪਾਣੀ ਸੁੱਚਮਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਦਈਪੁਣੇ ਅਤੇ ਅਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਲੋੜਾਂ, ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥਾਂ ਕਰਕੇ ਜਲ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤੀਬਰਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਦੁਰਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨਦਾਇਕ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਜੀਵ ਹਰ ਪਲ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਵਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਦਕਾ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਜੋਕਾ ਸੁਆਰਥੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜੀਵਨਦਾਇਕ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਗੰਧਲਾ ਕਰਨੇ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵਿਚ ਹਵਾ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵੀ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡਿਆ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਧੂੰਆਂ, ਵਾਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਹਵਾ ਲਈ ਹਰਿਆਵਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਘਣੀ ਵੱਸੋਂ ਕਾਰਨ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੜਕਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਦਰੱਖਤ ਵੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਲਈ ਸ਼ੁੱਧ ਹਵਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਸਮਾਨ ਹੈ-- “ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤੁ ਮਹਤਿ॥” ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕਣਕ, ਝੋਨਾ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾੜ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਵਾਹਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾੜ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਨਾਲ ਧੂੰਏਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਬੰਦੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਹ ਕਾਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਮਾਨ ਵੀ ਨੀਲਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਗੰਧਲਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਭੂ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਰਸਾਇਣਿਕ ਖਾਦਾਂ, ਕੀੜੇਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਤੇ ਗੰਧਲਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਧਰਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੂੜਾ-ਕਰਕਟ ਵੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਗੰਧਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਬੰਦੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਵਜੋਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਮਾਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਖਲਕਤ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਧੰਨ ਹੈ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੰਦ ਪਾਉਣਾ ਉਸ ਦਾ ਅਪਮਾਨ, ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਧਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਜਾਏ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰਿਆਵਲ ਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ।

ਰੁੱਖ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਵਾ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਸਦਕਾ ਹੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਹਰਿਆਵਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁੱਧਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰੁੱਖ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਇਡ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਆਕਸੀਜਨ ਹਵਾ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਰੁੱਖ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹਨ। ਆਬਾਦੀ ਵਧਣ ਨਾਲ ਅੰਨੇਵਾਹ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰਿਆਲੀ ਦਾ ਰਕਬਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਰੋਕਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਰੁੱਖ ਲਗਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸੁੱਧ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਇਕ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ

—ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਟੱਲੇਵਾਲੀਆ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇੱਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਵਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਚਾਨਣੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਜਾਪ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸੋਧ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਾਹ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ੧੫ ਭਗਤਾਂ, ੧੧ ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ।

ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ :- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦਭਾਵ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਕਿਸ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ? ਸਗੋਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ’ ਜਾਂ ‘ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ’ ਦੇ ਕਥਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ‘ਕਮਜਾਤਿ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ‘ਖਸਮ’ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਖਸਮੁ ਵਿਸਾਰਹਿ ਤੇ ਕਮਜਾਤਿ’ ਅਤੇ ‘ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ’ ਦੇ ਕਥਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਭਲਾ ਜਾਂ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਸ ਕਰਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੂਲ ਸਭ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ, ਇਹ ਹਵਾ, ਇਹ ਪਾਣੀ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇੱਕੋ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ

*ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਨਿਵਾਸ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨਗਰ, ਕਚਹਿਰੀ ਚੌਂਕ, ਬਰਨਾਲਾ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੬-੯੯੪੪੬

ਵੀ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ:

—ਜੋ ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜਾਇਆ॥

ਤਉ ਆਨ ਬਾਟ ਕਾਹੇ ਨਹੀ ਆਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੪)

—ਤੁਮ ਕਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਮ ਕਤ ਸੂਦ॥

ਹਮ ਕਤ ਲੋਹੁ ਤੁਮ ਕਤ ਦੁਧ॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇੱਕੋ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਖੂਨ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਦਿਮਾਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਪਰ ਅਖੌਤੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਚੰਗੇ ਵਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ 'ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਪਾਛੇ ਸੰਗਤ' ਦੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਥ 'ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹਨ ਕਿ 'ਚੰਗੇ ਵਰਨਾਂ' ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਸਥਾਨ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕੋ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛਕਾਇਆ ਜਾਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣਾ ਵੀ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਹੈ:

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਰਤੀ-ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਬਖਸ਼ਣੀ, ਕੀ ਇਹ ਬਰਾਬਰਤਾ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਵਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ?

ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ :- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ (ਪਤਨੀ) ਵਿਚ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਨ ਪ੍ਰਗਟਈ ਭਠਿ ਨਗਰ ਸੇ ਗ੍ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੋਂ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਜਾਂ ਗੁੱਤ ਪਿੱਛੇ ਮੱਤ, ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ

ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਣਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ:

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੦)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਆਏ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ-ਪਾਣੀ ਛੁਕਾਉਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਮਰਦ-ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪਤੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਉਂਦੀ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ:

ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਮਤਿਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦਾ ਈਮਾਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਧੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾਸੇ ਪੁਆ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕੁੜੀਮਾਰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਤਾ ਤੋੜ ਲੈਣਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹਾ ਅਦੇਸ਼ ਕਿ ਕੁੜੀਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਆਦੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਦੇਸ਼ ਕਿ ਪਰਾਈ ਅਥਵਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਉੱਪਰ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਵੱਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਜੋ ਸਿੱਖ ਤੁਰਕਨੀ ਭੋਗੇ ਜਾਈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਇ ਕਦਾਈ॥

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ‘ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ’ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸੰਗ ਨੂੰ ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ:

‘ਜੈਸਾ ਸੰਗੁ ਬਿਸੀਅਰ ਸਿਉ ਹੈ ਰੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹੁ ਪਰ ਗ੍ਰਹਿ॥’ (ਪੰਨਾ ੪੦੩)

ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਨਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

‘ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥’ (ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

ਉੱਥੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਚਰਿਤਰ ਉੱਚਾ ਰੱਖ ਕੇ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਦਹੇਜ਼ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਚਾਨਣ ਜੋ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਨਤਾ ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ’ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ’ਤੇ ਟਕੌਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ :

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੋਮਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਉਦਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ‘ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ॥’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿੰਨੀ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਣਮਾਲਾ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪਟੀ ਅਤੇ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਅਕਲ ਹੈ, ਸੂਝ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ, ਪਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ:

ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿਰਫ ‘ਪੜਿ ਪੜਿ ਗਡੀ ਲਦੀਅਹਿ’ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਉੱਪਰ ਬੋਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਸਗੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀਚਾਰ ਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਮੂਰਖ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਫਸ

ਜਾਵੇ:

ਪਤਿਆ ਮੁਰਖੁ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਧਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ’ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ, ਸੁਣਨ, ਮੰਨਣ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੫੨ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਾਹ-ਸਤਹੀਣ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਵੀਰ ਰਸੀ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਨ ਲਈ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਸਾਰਥਕ ਨਿਕਲੇ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ, ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲੋਕੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਬੇਹਤਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਦਾ ਸੁਆਦ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਲੋ, ਗੁਰੂ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼ੋ!

ਸਿਹਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ : ਤੰਦਰੁਸਤ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਤੰਦਰੁਸਤ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕਰਨਾ, ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਤੰਦਰੁਸਤ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਐਨਾ ਤੁਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਬੀਮਾਰ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪੈਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕਿਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪਰਵਾਰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਹਲੜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਡਰਨ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਮਨ, ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੀਏ, ਤਾਂ ਇਹੀ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵੱਲ ਖੱਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਕਾਇਆ ਕਉ ਗਾਲੈ॥ ਜਿਉ ਕੰਚਨ ਸੋਹਗਾ ਢਾਲੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੁਰੇ ਦਾ ਵੀ ਭਲਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਫਰੀਦਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਿ ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹਢਾਇ॥

ਦੇਹੀ ਰੋਗੁ ਨ ਲਗਈ ਪਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ‘ਮੱਲ ਅਖਾੜਿਆਂ’ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ, ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਤਕੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ। ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰਚੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਧੜਾਧੜ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ, ਸਾਡੀ ਜਰਖੇਜ਼ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬੰਜਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਅੰਨ ਖਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਬਣਾਂਗੇ? ਤਾਂ ਹੀ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਜੰਮਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਘੇਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਦਵਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ਪਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਦਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਆਪਣਾ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੰਵਾਰ ਸਕਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਪਾਣੀ, ਸਾਡੀ ਹਵਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਸਾਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਣਗੇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਤਨ-ਮਨ ਬੀਮਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ :

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੬)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਖਾਲਸ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਨੱਕ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਾਸਟ ਫੂਡ ਜਾਂ ਠੰਢੇ ਬੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਪੀਣ ਦਾ ਵੀ ਰਿਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਤਾਂ ਲੋਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਕੋ ਕੋਲੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਪੇਟ ਵਧਾਉਣ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਜ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਸੁਸਤੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਸੌਣ ਦੇ ਆਹਰੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਪਰਮਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਫਿਟੁ ਇਵੇਹਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿਤੁ ਖਾਇ ਵਧਾਇਆ ਪੇਟੁ॥

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਵਿਣੁ ਸਭੇ ਦੁਸਮਨੁ ਹੇਤੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਅੱਜ ਸ਼ੂਗਰ, ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਕੈਂਸਰ ਵਰਗੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਡਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਈਰਖਾ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਕਰਕੇ ਇੰਨਾ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ

ਸੁਖੀ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਨਿਵੈ ਸੁ ਗਉਰਾ ਹੋਇ’ ਅਤੇ ‘ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ’ ਦੇ ਮਹਾਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਿਰਦੈ ਵਿੱਚੋਂ ਭੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੱਤ ਨੀਵੀਂ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗਕੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੇ ਜਾਨਲੇਵਾ ਰੋਗ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਏਡਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ‘ਕਾਮ’ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਆਚਰਣ ਉੱਚਾ ਰੱਖ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੰਕਲਪ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਪਰ ਇਹ ਜੰਗ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲਾ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ‘ਮੈਂ’ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ‘ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਇੰਝ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਅਤੇ

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੨)

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਇੱਕ ਯੁੱਗ-ਪਲਟਾਊ ਘਟਨਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦਾ ਜੋ ਸਿਧਾਂਤ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਉਸੇ ਰਾਹ ‘ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ‘ਸਿੱਖਾਂ’ ਅੰਦਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਐਸਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸਰਸਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਿੱਖ ਕੌਮ’ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜ਼ਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਲੜਨਾ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਦਾਅ ‘ਤੇ ਲਾ ਦੇਣਾ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀਏ ਤਾਂ ਲਿਸਟ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਹਿਲ ਉਸਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦੇਣੇ ਕਾਇਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸੂਰਬੀਰ ਤਾਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਉ

-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਦੁਰਲਭ ਦੇਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ-ਧਰਮ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਨਮ-ਮਰਣ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਦੂਜੇ ਛੰਤ ਨੂੰ ਲਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰਿਹਸਥ-ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਦੇ 'ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ' ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰਕ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਰਮ-ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਫਲ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬਲਕਿ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਚਾਰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜੀਵ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਕਰਮ ਰੂਪ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਰਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਵ ਹੈ:

ਹਰਿ ਪਹਿਲੜੀ ਲਾਵ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥

ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦੁ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਹੁ ਪਾਪ ਤਜਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥

ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਆਰਾਧਹੁ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਪਾਪ ਗਵਾਇਆ॥

ਸਹਜ ਅਨੰਦੁ ਹੋਆ ਵਡਭਾਗੀ ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ॥

ਜਨੁ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਾਵ ਪਹਿਲੀ ਆਰੰਭੁ ਕਾਜੁ ਰਚਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੩)

ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ

*ਮਕਾਨ ਨੰ-੬੨੦, ਗਲੀ ਨੰ-੧, ਛੋਟੀ ਲਾਇਨ, ਸੰਤ ਪੁਰਾ, ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ, ਹਰਿਆਣਾ-੧੩੫੦੦੧
ਮੋ: +੯੧੯੮੧੨੩-੫੮੧੮੬

ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ:

ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਕਾ ਇਹੁ ਊਤਮ ਫਲੁ॥ (ਪੰਨਾ ੭੧੭)

ਉਹ ਨਾ-ਕਰਨ ਯੋਗ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਵੱਲ ਪਰਤਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਛੱਡਣਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਿਹੜੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੈ:

-ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਵਿਰਤਿ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੧)

-ਪਰਵਿਰਤੀ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਬਦਿ ਘਰੁ ਜਾਣੈ॥

ਕਿਸ ਹੀ ਮੰਦਾ ਆਖਿ ਨ ਚਲੈ ਸਚਿ ਖਰਾ ਸਚਿਆਰਾ ਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਖਿਆ, ਨਿਮਰਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਝੂਠ, ਨਿੰਦਾ, ਲੋਭ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਅਵਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਰਨ ਹੈ, ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਉ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮੁ ਹੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੮)

ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

-ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਿ ਮੈਲੁ ਗਵਾਏ॥ ਸਹਜੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਬੁਝਾਏ॥ ਅੰਤਰਿ ਸਾਂਤਿ ਸਹਜਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੫)

-ਇਹ ਬਾਣੀ ਜੋ ਜੀਅਹੁ ਜਾਣੈ ਤਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਰਵੈ ਹਰਿ ਨਾਮਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੭)

-ਨਾਨਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਜਪੁ ਜਾਪਿ ਸਮਾਹਾ ਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੫੮)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਆਸ-ਸੁਆਸ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਸੜ ਗਏ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ:

-ਹਮ ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਈ ਜਿਤਨੇ ਸਾਸ ਲੀਏ ਹਮ ਗ੍ਰਾਸ॥

ਕਿਲਬਿਖ ਦਹਨ ਭਏ ਖਿਨ ਅੰਤਰਿ ਤੂਟਿ ਗਏ ਮਾਇਆ ਕੇ ਫਾਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੫)

-ਹਮ ਬਹੁ ਪਾਪ ਕੀਏ ਅਪਰਾਧੀ ਗੁਰਿ ਕਾਟੇ ਕਟਿਤ ਕਟੀਤਿ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ਮੁਖਿ ਅਉਖਧੁ ਜਨ ਨਾਨਕ ਪਤਿਤ ਪੁਨੀਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੬)

ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਉਹ ਰਸਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਦੋ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਲਾਵ ਵਿਚ ਔਕੜਾਂ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥ-ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ, ਖਿਮਾ, ਦਇਆ, ਪਿਆਰ ਆਦਿਕ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰਭੂਤ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਘਾਤਤ ਘੜਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਵੇਖਣਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲਾਵ ਹੈ:

ਹਰਿ ਦੂਜੜੀ ਲਾਵ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥

ਨਿਰਭਉ ਭੈ ਮਨੁ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥

ਨਿਰਮਲੁ ਭਉ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇਆ ਹਰਿ ਵੇਖੈ ਰਾਮੁ ਹਦੁਰੇ॥

ਹਰਿ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਪਸਾਰਿਆ ਸੁਆਮੀ ਸਰਬ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ॥

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੂ ਏਕੋ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਜਨ ਮੰਗਲ ਗਾਏ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਦੂਜੀ ਲਾਵ ਚਲਾਈ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਵਜਾਏ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੩)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਡਰ-ਅਦਬ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਡਰ, ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

-ਸੇ ਨਿਰਭਉ ਜਿਨੁ ਭਉ ਪਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੮੦)

-ਭੈ ਬਿਨੁ ਭਰਮੁ ਨ ਕਟੀਐ ਨਾਮਿ ਨ ਲਗੈ ਪਿਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਡਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਭਉ ਤਿਨੁ ਮਨਿ ਭਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੫)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਡਰ-ਅਦਬ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਉਹ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮਨ ਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਲੁਕਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ:

ਹਰਿ ਗੁਣ ਹਿਰਦੈ ਟਿਕਹਿ ਤਿਸ ਕੇ ਜਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਭਉ ਭਾਵਨੀ ਹੋਈ॥

ਬਿਨੁ ਭੈ ਕਿਨੈ ਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਇਆ ਬਿਨੁ ਭੈ ਪਾਰਿ ਨ ਉਤਰਿਆ ਕੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੧੫)
ਪਰਮਾਤਮਾ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਉਮੈਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ:

ਮਨਿ ਪਰਤੀਤਿ ਬਨੀ ਪ੍ਰਭ ਤੇਰੀ॥ ਬਿਨਸਿ ਗਈ ਹਉਮੈ ਮਤਿ ਮੇਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)
ਹਉਮੈਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੱਸ ਸਕਦੇ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

-ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਸੇਵਾ ਨ ਹੋਵਈ ਤਾ ਮਨੁ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੬੦)

-ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋਇ ਨ ਪਾਏ॥ ਮੂਲਹੁ ਭੁਲਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੪)

ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਹਉਮੈਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੁ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

-ਸਾਜਨੜਾ ਮੇਰਾ ਸਾਜਨੜਾ ਨਿਕਟਿ ਖਲੋਇਅੜਾ ਮੇਰਾ ਸਾਜਨੜਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੪)

-ਮੇਰੇ ਮਨ ਸੇ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਨਾਲਿ ਹੈ ਸੁਆਮੀ ਕਹੁ ਕਿਥੈ ਹਰਿ ਪਹੁ ਨਸੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੭੦)

-ਭਗਤਿ ਕਰੇ ਸਦ ਵੇਖੈ ਹਜੂਰਿ॥ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੭੩)

ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ, ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ:

-ਆਪੇ ਜਲਿ ਥਲਿ ਵਰਤਦਾ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਨਹੀ ਦੂਰੀ ਜੀਉ॥

ਹਰਿ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਆਪਿ ਹੈ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ ਹਰਿ ਆਪਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੀ ਜੀਉ॥

ਹਰਿ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਪਸਾਰਿਆ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ ਹਰਿ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਹਦੂਰੀ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੭੪)

-ਸਭ ਜੋਤਿ ਤੇਰੀ ਜਗਜੀਵਨਾ ਤੂ ਘਟਿ ਘਟਿ ਹਰਿ ਰੰਗ ਰੰਗਨਾ॥

ਸਭਿ ਧਿਆਵਹਿ ਤੁਧੁ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਤੂ ਸਤਿ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੧੩)

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਾਨੋ ਇਕ ਰਸ ਵਾਜੇ ਵੱਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੜਾਉ ਹੈ।

ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਲਾਵ ਵਿਚ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਦਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਨੂੰ ਰੱਖ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੁ ਦੀ ਜੋਤ ਦਿੱਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੀਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੁ-ਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ

ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰਕ ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਹਰਿ ਤੀਜੜੀ ਲਾਵ ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਇਆ ਬੈਰਾਗੀਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਹਰਿ ਮੇਲੁ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਵਡਭਾਗੀਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥

ਨਿਰਮਲੁ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇਆ ਮੁਖਿ ਬੋਲੀ ਹਰਿ ਬਾਣੀ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਕਥੀਐ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ॥

ਹਿਰਦੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੀ ਹਰਿ ਜਪੀਐ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗੁ ਜੀਉ॥

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੇ ਤੀਜੀ ਲਾਵੈ ਹਰਿ ਉਪਜੈ ਮਨਿ ਬੈਰਾਗੁ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੪)

ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

-ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਨਾਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਭੁ ਪੇਖਨ ਕਾ ਚਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੪੦੫)

-ਮਨਿ ਬੈਰਾਗੁ ਭਇਆ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਣੈ ਕਾ ਚਾਉ॥

ਧੰਨੁ ਸੁ ਤੇਰਾ ਥਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੫੦)

ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੰਗ-ਤਮਾਸ਼ੇ, ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਕੱਪੜੇ-ਗਹਿਣੇ, ਰਸ-ਭੋਗ ਆਦਿਕ ਲਈ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ:

-ਦਰਸਨ ਪਿਆਸ ਲੋਚਨ ਤਾਰ ਲਾਗੀ॥ ਬਿਸਰੀ ਤਿਆਸ ਬਿਡਾਨੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੧੯)

-ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਛੁ ਨ ਲਾਗਈ ਭਗਤਨ ਕਉ ਮੀਠਾ॥

ਆਨ ਸੁਆਦ ਸਭਿ ਫੀਕਿਆ ਕਰਿ ਨਿਰਨਉ ਡੀਠਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੦੮)

ਮਨ ਰਾਮ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਆਦਿਕ ਵਿਕਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਨ ਲੋਭੁ ਬਿਆਪੈ ਜੋ ਜਨ ਪ੍ਰਭ ਸਿਉ ਰਾਤਿਆ॥

ਏਕੁ ਜਾਨਹਿ ਏਕੁ ਮਾਨਹਿ ਰਾਮ ਕੈ ਰੰਗਿ ਮਾਤਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੫੪੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੋੜਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਚਿੰਤਾ-ਝੋਂਰੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੁਬਿਧਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਖਿੜਿਆ-ਖਿੜਿਆ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖਤ ਧ੍ਰਾਪਿਆ ਮਨਿ ਰਸੁ ਲੈ ਹਸਨਾ॥

ਬੁਧਿ ਪ੍ਰਗਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਭਈ ਉਲਟਿ ਕਮਲੁ ਬਿਗਸਨਾ॥

ਸੀਤਲ ਸਾਂਤਿ ਸੰਤੋਖੁ ਹੋਇ ਸਭ ਬੂਝੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ॥

ਦਹ ਦਿਸ ਧਾਵਤ ਮਿਟਿ ਗਏ ਨਿਰਮਲ ਥਾਨਿ ਬਸਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਚੱਖਦਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਹੋਰ ਰਸਾਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸ ਸਕਦਾ:

ਰਸਨਾ ਸਾਦ ਚਖੈ ਭਾਇ ਦੂਜੈ ਅਤਿ ਫੀਕੇ ਲੋਭ ਬਿਕਾਰੇ॥

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਦ ਚਖਹਿ ਰਾਮ ਨਾਮਾ ਸਭ ਅਨ ਰਸ ਸਾਦ ਬਿਸਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੮੮੦)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਭਾਲਦੀ। ਉਹ ਸਦਾ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਦਰਸਨ ਕੀ ਪਿਆਸ ਜਿਸੁ ਨਰ ਹੋਇ॥ ਏਕਤੁ ਰਾਚੈ ਪਰਹਰਿ ਦੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੮੮)

ਮਨ ਦੀ ਐਸੀ ਅਵਸਥਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਮਨ ਦਾ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਮ-ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨਿੱਤ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ! ਦਇਆ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਗਤੇ, ਦਾਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦਾਨ ਦਿਓ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਮ-ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾ ਦਿਓ:

ਜਬ ਦੇਖਾਂ ਪਿਰੁ ਪਿਆਰਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਰਸਿ ਰਵਾ ਰਾਮ॥

ਮੇਰੈ ਅੰਤਰਿ ਹੋਇ ਵਿਗਾਸੁ ਪ੍ਰਿਉ ਪ੍ਰਿਉ ਸਚੁ ਨਿਤ ਚਵਾ ਰਾਮ॥

ਪ੍ਰਿਉ ਚਵਾ ਪਿਆਰੇ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਆਵਏ॥

ਸਬਦਿ ਸੀਗਾਰੁ ਹੋਵੈ ਨਿਤ ਕਾਮਣਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੇ॥

ਦਇਆ ਦਾਨੁ ਮੰਗਤ ਜਨ ਦੀਜੈ ਮੈ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਦੇਹੁ ਮਿਲਾਏ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਰੁ ਗੋਪਾਲੁ ਧਿਆਈ ਹਮ ਸਤਿਗੁਰੁ ਵਿਟਹੁ ਘੁਮਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੧੩)

ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਟਿਕੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਰੌਂ ਚੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲਾਵ ਹੈ।

ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਲਾਵ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਡੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਪਤਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਖਿੱਚ-ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ, ਦੂਜੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ

ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਰਸਤਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚੌਥੀ ਲਾਵ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ:

ਹਰਿ ਚਉਥੜੀ ਲਾਵ ਮਨਿ ਸਹਜੁ ਭਾਇਆ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿਆ ਸੁਭਾਇ ਹਰਿ ਮਨਿ ਤਨਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥
 ਹਰਿ ਮੀਠਾ ਲਾਇਆ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਇਆ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ॥
 ਮਨ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਵਜੀ ਵਾਧਾਈ॥
 ਹਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਠਾਕੁਰਿ ਕਾਜੁ ਰਚਾਇਆ ਧਨ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮਿ ਵਿਗਾਸੀ॥

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੇ ਚਉਥੀ ਲਾਵੈ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਿਨਾਸੀ॥ (ਪੰਨਾ ੭੭੪)

ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਮਨ ਇੱਛਤ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸਿਆਣਪ, ਚਤੁਰਾਈ ਅਤੇ ਆਪਾ-ਭਾਵ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨ 'ਤੇ ਆਹਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਓ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਲਾਭ-ਹਾਨੀ ਦੋਨੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ:

ਭਾਵਨੁ ਤਿਆਗਿਓ ਰੀ ਤਿਆਗਿਓ॥
 ਤਿਆਗਿਓ ਮੈ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਤਿਆਗਿਓ॥
 ਸਰਬ ਸੂਖ ਆਨੰਦ ਮੰਗਲ ਰਸ ਮਾਨਿ ਗੋਬਿੰਦੈ ਆਗਿਓ॥ਰਹਾਓ॥
 ਮਾਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ਦੋਊ ਸਮਾਨੇ ਮਸਤਕੁ ਡਾਰਿ ਗੁਰ ਪਾਗਿਓ॥

ਸੰਪਤ ਹਰਖੁ ਨ ਆਪਤ ਦੂਖਾ ਰੰਗੁ ਠਾਕੁਰੈ ਲਾਗਿਓ॥ (ਪੰਨਾ ੨੧੪)

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਘਰ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸੁਖਦਾਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮਨ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਰਖ ਸੋਗ ਦੁਹੂੰ ਤੇ ਮੁਕਤੇ॥ ਸਦਾ ਅਲਿਪਤੁ ਜੋਗ ਅਰੁ ਜੁਗਤੇ॥
 ਦੀਸਹਿ ਸਭ ਮਹਿ ਸਭ ਤੇ ਰਹਤੇ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਓਇ ਧਿਆਨੁ ਧਰਤੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੧)

ਮਨ-ਤਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਸ 'ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਅਤੇ ਮਨ-ਇੱਛਤ ਫਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

-ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਤਦ ਹੀ ਗਾਵਾ॥ ਤਾ ਗਾਵੇ ਕਾ ਫਲੁ ਪਾਵਾ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੯)

-ਤੁਧੁਨੇ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ॥ (ਪੰਨਾ ੬)

-ਦਰਸਨੁ ਪਾਵਾ ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵਾ॥ ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਸਾਚੇ ਗੁਣ ਗਾਵਾ॥

ਤੁਧੁ ਭਾਣੇ ਤੂ ਭਾਵਹਿ ਕਰਤੇ ਆਪੇ ਰਸਨ ਰਸਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੪)

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਹੁਲਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

-ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਾਨੀ ਤਾਂ ਰੰਗਿ ਗੁਲਾਲ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਭ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਨਿਹਾਲ॥

(ਪੰਨਾ ੩੮੪)

-ਮੰਦਰਿ ਮੇਰੇ ਸਬਦਿ ਉਜਾਰਾ॥ ਅਨਦ ਬਿਨੋਦੀ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ॥

ਮਸਤਕਿ ਭਾਗੁ ਮੈ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਆਇਆ॥ ਥਿਰੁ ਸੋਹਾਗੁ ਨਾਨਕ ਜਨ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੩੮੪)

ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਵਾਸਨਾ-ਰਹਿਤ ਅਡੋਲ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨ ਅਫੁਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਨ ਹਰਿ ਜਪਿਆ ਸੋ ਹਰਿ ਹੋਏ ਹਰਿ ਮਿਲਿਆ ਕੇਲ ਕੇਲਾਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੭)

ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੌਥੀ ਲਾਵ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਤਤਿ-ਨਿੰਦਾ, ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ, ਸੁਖ-ਦੁਖ, ਲਾਭ-ਹਾਨੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਧੀਰਜ ਰੱਖ ਕੇ ਸੰਜਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹਸਥ-ਧਰਮ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਣਾ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸੱਚ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਧਰਮ, ਧੀਰਜ ਅਦਿਕ ਗੁਣ ਅੰਦਰ ਵੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ, ਮਨ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ, ਹਉਮੈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰ-ਸਿਮਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਤਮਕ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ। ਜੀਵ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਯਾਪਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ■

ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ

—ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਅਜੋਕਾ ਯੁੱਗ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਨਿਰੰਤਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨਵੀਨਤਮ ਖੋਜਾਂ ਮਾਨਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਹੂਲਤੀਕਰਨ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਕ੍ਰਿਆਵਤ ਹਨ। ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਹੂਲਤ ਸੰਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤੇਰਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੂਲਤਮਈ ਹੋਣ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਸੰਕਟ ਇਸਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਰਸਾਤਲਮੁੱਖ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟਮੂਲਕ ਪਹੁੰਚ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦਾ ਭਖਦਾ ਮਸਲਾ ਅਥਵਾ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਕੁਰੀਤੀਜਨਕ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਵਿਗਾੜ-ਮੁਕਤ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਵਾਲੀ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਬਦਲ ਅਥਵਾ ਮਾਡਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਤਰੁੱਟੀਪੂਰਨ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜਿਊਣ-ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਦੈਨਿਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਜਿਸ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ‘ਜਿਊਣ-ਢੰਗ ਜਾ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।’^੧ ਤਰਜ਼-ਏ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਧਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਾਨਵ ਦੇ ਦੈਨਿਕ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹਨ ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਕੁਰੀਤੀਜਨਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜਿਊਣ-ਢੰਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ, ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ

*ਸੀਨੀਅਰ ਰਿਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਵਿਆਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਫ਼ਰਾ-ਦਫ਼ੜੀ, ਭੱਜ-ਦੌੜ, ਅਸੰਜਮ, ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਬੇਚੈਨੀ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੱਲ ਹੀ ਸੇਧਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸਰੋਕਾਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਗਾੜ-ਗ਼ੁਸਤ ਜਿਊਣ-ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਤਰੁੱਟੀਜਨਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਲਈ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਨ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ 'ਸਚਿਆਰ' ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਧਾਰਨੀ, ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਜਮੀ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ 'ਸਚਿਆਰ' ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਰਤਣੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਨਿੱਜਵਾਦ, ਨਿੱਜਲਾਭ, ਹਉਂਵਾਦ, ਕੂੜਵਾਦ, ਭੰਡਵਾਦ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨਫੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵ-ਹਿਤੂ ਸਿਧਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਰਤਨ ਹਨ।^੨ ਇਹ ਸੁਚੱਜੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਹੀ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਅਮੁੱਕ ਦੌੜ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲੋਂ ਉਸਦਾ ਸੁੱਖ-ਚੈਨ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਕਾਰਨ ਮਾਨਵ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਫ਼ੜਾ-ਦਫ਼ੜੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਤਨਾਉ ਦਾ ਵਧਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵੱਸ ਅੱਜ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਤਨਾਉ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਗਲ-ਵੱਢ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲੋਂ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਰਗੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਨਾਉਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਕਾਰਨ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਚਿੰਤਾ ਚਿੰਤਾ ਸਮਾਨ' ਦੀ ਲੋਕੋਕਤੀ ਇਸਦੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਾ ਵਰਗੇ ਸਮਸਿਆਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ-ਭਾਂਤ ਚੇਤਨ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਨ ਉਪਜਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ:

ਜਾ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਬਹੁਤੁ ਬਹੁਤੁ ਦੇਹੀ ਵਿਆਪੈ ਰੋਗੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭੦)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਾਫਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਹਾਵੀ ਕਰ ਲੈਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੇ ਰੋਗ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਤੱਥ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਨਿਵਾਰਣ ਹਿੱਤ ਸੇਧਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਉੱਤਰ ਵੀ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ:

ਚਿੰਤਾ ਛਡਿ ਅਚਿੰਤੁ ਰਹੁ ਨਾਨਕ ਲਗਿ ਪਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੧੭)

ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਤਨਾਉਪੂਰਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਤਾਮੁਕਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ‘ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ਮਤਿ ਕਰਉ’ ਵਰਗੇ ਅਨਮੋਲ ਵਚਨ ਅਜੋਕੀ ਚਿੰਤਾਗ੍ਰਸਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਤਨਾਉ-ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾਪੂਰਵਕ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ।

ਲਾਲਸਾਮਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੈ। ਅੱਜ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਲਾਲਸਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਵੱਖਰੀ ਵਸਤੂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ’ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਅਮੁੱਕ ਲੜੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਖਪਤ ਆਧਾਰਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਖਪਤ ਦਾ ਅਜ਼ਾਦਾਨਾ ਯੂਨਿਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੁਣ ਘਰ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਜੀਅ ਦੇ ਸੌਣ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹਰੇਕ ਸੌਣ-ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾ ਟੀ. ਵੀ. ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਵਾਹਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪੂੰਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।^੩ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਅਨੈਤਿਕ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੈਸਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵਿੰਗੇ-ਟੇਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਖਾਤਰ ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ, ਰਿਸ਼ਵਤ, ਝੂਠ, ਮਕਾਰੀ, ਫਰੋਬੀ, ਆਦਿ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਸਭ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ।^੪ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਪਰਾਧੀਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲੀ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਲੁੱਟ-ਖੋਹ, ਜ਼ਬਰ-ਜਿਨਾਹ, ਕਤਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਪਰਾਧਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਅਨੈਤਿਕ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿੱਤ ਮਨੁੱਖ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਖੱਚਿਤ ਹੈ। ਲਾਲਸਾਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਅਗਰਭੂਮੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਵਰਗੇ ਉਚੇਰੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਜਗਾ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨਿਘਾਰਮਈ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦੇਣੀ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੇ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਅਨਿਕ ਭੋਗ ਬਿਖਿਆ ਕੇ ਕਰੈ॥ ਨਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਖਪਿ ਖਪਿ ਮਰੈ॥

ਬਿਨਾ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ਰਾਜੈ॥ ਸੁਪਨ ਮਨੋਰਥ ਬ੍ਰਿਥੇ ਸਭ ਕਾਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੯)

‘ਅਨਿਕ ਭੋਗ’ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਮਨੁੱਖ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ‘ਸੰਤੋਖ’ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇਕਰ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦੀ ਅਮੁੱਕ ਦੌੜ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਮਨੁੱਖ ਸਹਿਜ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸੰਤੋਖੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਨਾਂਹਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਧੀਕਤਮ ਅਸਰ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮਨਫੀਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਜਲਾਭ ਅਥਵਾ ਸੁਆਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਸਿਹਤਮੰਦ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਪਰਹਿਤ ਦਾ ਧਿਆਨ, ਦੁਸਰੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਰਗੇ ਉਚੇਰੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਜ਼ਰਬ ਲੱਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ‘ਕਿਰਤ ਕਰਨ’, ‘ਨਾਮ ਜਪਣ’, ‘ਵੰਡ ਛਕਣ’ ਵਰਗੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਸਾਰਾ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਆਸ਼ਰਿਤ ਸੀ, ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨਫੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿੱਜਲਾਭ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਸੁਆਰਥ ਪੁਰਤੀ ਵਰਗੇ ਅਨੈਤਿਕ ਔਗੁਣ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਘਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਤਿਅਧਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਕਿਰਤ ਕਰਨ’, ‘ਨਾਮ ਜਪਣ’, ‘ਵੰਡ ਛਕਣ’ ਵਰਗੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਮ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸਦਾਚਾਰ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਮਾਨਵ-ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿੱਤ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਹਿੱਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।^੫ ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦੀ ਭਾਰੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ, ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਖਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਦਾਚਾਰਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਨਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਤੀ ਵੱਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਦਮ ਹੈ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਭਿਵਿਅੰਜਿਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਸਿਰਜਦੇ ਹੋਏ ਨਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਚਰਿਤਰਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਜੋਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਧੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਅਤੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਭਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਫਾਸਟ-ਫੂਡ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦਾ ਵਧਣਾ ਹੈ। ਦੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਬੈਠਕ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵਧੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਬਰਗਰ, ਹੋਟਡੌਗ, ਸੈਂਡਵਿਚ ਵਰਗੇ ਪੈਕਟਬੰਦ ਫਾਸਟ-ਫੂਡ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਨਾ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਅਥਵਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਬਜ਼ਾਰੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਹਾਰ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੀਰਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਜਨਮਾਨਸ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਮੋਟਾਪੇ ਦੀ ਦਰ ਨਿਰੰਤਰ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਗਾੜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਆਹਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਕਾਰਗ੍ਰਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੬)

ਬਾਣੀਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਅਜਿਹੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਅਭਿਵਿਅੰਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਨ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀਕਾਰ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਗ਼ੈਰ-ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਨ-ਮਨ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਹਾਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ’ ਵਾਲੇ ਜੰਕ ਫੂਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਿਤ, ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਅਹਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਰੋਗ ਤਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਰੋਗ ਮਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਪਤ ਪ੍ਰਚਲਨ ਵੀ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਤਰੁੱਟੀਗ੍ਰਸਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭੱਜ-ਦੌੜ, ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਮਾਯੂਸੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਤ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਥੱਕ-ਟੁੱਟ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਸਕੂਨ ਦੇਣ ਲਈ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਰੁਚੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੂ ਰਾਹ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਾ ਕਰਨਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ (ਜੇਕਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ) ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿੰਗੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਖ਼ਾਤਰ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ, ਚੋਰੀ, ਡਾਕੇ, ਕਤਲ ਆਦਿ ਅਪਰਾਧਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤੇਰਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਖਤਰਨਾਕ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਦੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਬਣਨਾ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਸ਼ਾਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਹਰੇਕ ਉਸ ਵਰਤਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਖੰਡਨਕਾਰੀ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅਥਵਾ ਸਮਾਜ ਲਈ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਣੀਕਾਰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਮਨੁੱਖ/ਸਮਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਵਜੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਦੇ ਕਰੜੇ ਖੰਡਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹਨ:

ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ॥

ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨ ਪਛਾਣਈ ਖਸਮਹੁ ਧਕੇ ਖਾਇ॥

ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਖਸਮੁ ਵਿਸਰੈ ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ॥

ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਅਤੇ ਖੰਡਨਕਾਰੀ ਸੂਰ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮਹਿੰਗੇ ਅਤੇ ਫੈਸ਼ਨਦਾਰ ਵਸਤਰਾਂ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਖਰਚਣਾ ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਕ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੱਜਣਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਸਮਾਂ ਤੋਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਅਥਵਾ ਫਬਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੈਸ਼ਨ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਸ਼ਰਤੇ ਇਹ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਪਰੰਤੂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਆਏ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤਨ ਢੱਕਣਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਅੰਗ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ

ਵਾਹਿਯਾਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਾ/ਵਾਲੀ ਵੀ ਅਸਹਿਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ/ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਪਰਾਧਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਛੇੜ-ਛਾੜ, ਜ਼ਬਰ-ਜਿਨਾਹ ਆਦਿਕ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਵਾਰ ਔਰਤ ਦਾ ਉਕਸਾਉ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਢੰਗ ਦੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤਬਦੀਲ ਨਾ ਹੋਣ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਅਸਹਿਜਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਵੇ:

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਪੈਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੬)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਹੋੜਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਉਪਜਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸਲੀਕੇਦਾਰ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਦਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਅਖੌਤੀ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਵਾਹਿਯਾਤ ਅਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਵਸਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਨਰੋਈ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੋਕੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਕੁਰੀਤੀਜਨਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਸਬਰ ਸੰਜਮ ਵਾਲੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਮਹੱਤਵਜਨਕ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਰਨ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਬਦਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਟਮਈ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. En.Wikipedia.Org

੨. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ:), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੬, ਸਫਾ ੩

੩. ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, (ਸੰਪਾ:), ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ, ਕੁਕਨੁਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ, ੨੦੦੬, ਸਫਾ ੯੭

੪. ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ, (ਸੰਪਾ:), ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ੨੦੦੫, ਸਫਾ ੩੬

੫. ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ, (ਸੰਪਾ:), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਿਪੇਖ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੫, ਸਫਾ ੧੩੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ

-ਡਾ. ਸ਼ਰਨ ਕੌਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਤਕ ਲੱਗਭਗ ਛੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਚਿੰਤਨ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰੰਭਿਕ ੧੩ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ੩੧ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਲੱਗਭਗ ਇਤਨੇ ਹੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਗ-ਮੁਕਤ ਸਲੋਕ, ਸਵੱਯੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਜਾਤੀਆਂ, ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੰਤ-ਫਕੀਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ, ਮਰਾਠੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਬ੍ਰਜ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਜਨਨੀ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ, ਛੰਦਾਂ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਹੁਤੀ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਲੇਖ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੨੬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਟੀਕਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਦ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਹੈ:

ਗੁਜਰੀ ਸ੍ਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀਉ ਕਾ ਪਦਾ ਘਰੁ ੪ ੧੬ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਪਰਮਾਦਿ ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ ਸਤਿ ਆਦਿ ਭਾਵ ਰਤੰ॥

ਪਰਮਦਭੁਤੰ ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪਰੰ ਜਦਿਚਿਤਿ ਸਰਬ ਗਤੰ॥੧॥

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ॥ ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਮਇਅੰ॥

ਨ ਦਨੋਤਿ ਜਸਮਰਣੇਨ ਜਨਮ ਜਰਾਪਿ ਮਰਣ ਭਇਅੰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਇਛਸਿ ਜਮਾਦਿ ਪਰਾਭਯੰ ਜਸੁ ਸ੍ਵਸਤਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤੰ॥

ਭਵ ਭੂਤ ਭਾਵ ਸਮਝਿਅੰ ਪਰਮੰ ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ॥੨॥

ਲੋਭਾਦਿ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹੰ ਜਦਿਬਿਧਿ ਆਚਰਣੰ॥

ਤਜਿ ਸਕਲ ਦੁਹਕ੍ਰਿਤ ਦੁਰਮਤੀ ਭਜ ਚਕ੍ਰਪਰ ਸਰਣੰ॥੩॥

ਹਰਿ ਭਗਤ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ ਕਰਮਣਾ ਬਚਸਾ॥

ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ ਤਪਸਾ॥੪॥

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦੇਤਿ ਜਪਿ ਨਰ ਸਕਲ ਸਿਧਿ ਪਦੰ॥

ਜੈਦੇਵ ਆਇਉ ਤਸ ਸਫੁਟੰ ਭਵ ਭੂਤ ਸਰਬ ਗਤੰ॥੫॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ੧੨ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਕਵੀ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ 'ਗੀਤਗੋਬਿੰਦ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਬਨਾਰਸ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੧੩੫੩ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ੬੭ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩-੧੩੬੦ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਪੜ੍ਹਿ ਪੁਸ਼ੁਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ॥ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ॥
 ਮੁਖਿ ਝੂਠੁ ਬਿਭੂਖਨ ਸਾਰੰ॥ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ॥
 ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕ ਲਿਲਾਟੰ॥ ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ॥
 ਜੋ ਜਾਨਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਭ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚੈ ਕਰਮੰ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਸਚੈ ਧ੍ਰਿਾਵੈ॥ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਟ ਨ ਪਾਵੈ॥੧॥
 ਨਿਹਫਲੰ ਤਸੁ ਜਨਮਸੁ ਜਾਵਦ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ॥
 ਸਾਗਰੰ ਸੰਸਾਰਸੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ॥
 ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ਹੈ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬੀਚਾਰਿ॥
 ਕਾਰਣੁ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ ਕਲ ਰਖੀ ਧਾਰਿ॥੨॥
 ਜੋਗ ਸਬਦੰ ਗਿਆਨ ਸਬਦੰ ਬੇਦ ਸਬਦੰ ਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਹ॥
 ਖੁੜੀ ਸਬਦੰ ਸੂਰ ਸਬਦੰ ਸੂਦ੍ਰ ਸਬਦੰ ਪਰਾ ਕ੍ਰਿਤਹ॥
 ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਤ ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੇ ਕੋ ਜਾਨਸਿ ਭੇਉ॥
 ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੋ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ॥੩॥
 ਏਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨੰ ਤ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਹ॥
 ਆਤਮੰ ਸ੍ਰੀ ਬਾਸੂਦੇਵਸੁ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਨਸਿ ਭੇਵ॥
 ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੋ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਉਕਤ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦੰ, ਸਮਾਧੰ, ਸਾਰੰ, ਬਿਚਾਰੰ, ਲਿਲਾਟੰ, ਕਪਾਟੰ, ਕਰਮੰ, ਨਿਹਫਲੰ, ਸਾਗਰੰ, ਸਬਦੰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨੰ, ਆਤਮੰ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਬਿੰਦੀ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ੁਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਹ, ਆਤਮਹ ਆਦਿ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਨਸਿ, ਬਿੰਦਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪ ਹਨ। 'ਦੇਵਾਤ' ਦੇਵ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦੇਵਤਾ' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਕਤ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਧਾਰਿਤ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੬੭ ਸਲੋਕ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਵੰਸ਼ਜ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਕੋਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਕਤ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕਰਦਿਆਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਬਾਣੀ

ਉਚਾਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਓ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹਨ:

ਕਤੰਚ ਮਾਤਾ ਕਤੰਚ ਪਿਤਾ ਕਤੰਚ ਬਨਿਤਾ ਬਿਨੋਦ ਸੁਤਹ॥

ਕਤੰਚ ਭ੍ਰਾਤ ਮੀਤ ਹਿਤ ਬੰਧਵ ਕਤੰਚ ਮੋਹ ਕੁਟੰਬੁਤੇ॥

ਕਤੰਚ ਚਪਲ ਮੋਹਨੀ ਰੂਪੰ ਪੇਖੰਤੇ ਤਿਆਗੀ ਕਰੋਤਿ॥

ਰਹੰਤ ਸੰਗ ਭਗਵਾਨ ਸਿਮਰਣ ਨਾਨਕ ਲਬਧੁ ਅਚੁਤ ਤਨਹ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਉਕਤ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸੁਤਹ, ਤਨਹ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਅਤੇ ਤਿਆਗੀ, ਲਬਧੁ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟੰਬੁਤੇ, ਪੇਖੰਤੇ, ਕਰੋਤਿ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਚਕ ਹਨ। ‘ਕਤੰ’ ਅਤੇ ‘ਚ’ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ‘ਕਤੰ’ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ‘ਚ’ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ‘ਅਤੇ’ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ‘ਕਤੰ’ ਦੀ ਬਿੰਦੀ ਨੂੰ ਅੱਧੇ ‘ਮਮੇ’ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਗ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਚਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ‘ਸੈਭੰ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਸੈ’ ਦਾ ਮਤਲਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੈ ਤੇ ‘ਭੰ’ ਦਾ ਅਰਥ ਖਤਮ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤ ਉਚਾਰਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੈਭੰ ਦਾ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਭੰਗ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲੜੀਵਾਰ ਭਾਵ ਜੁੜਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਪਦ-ਛੇਦ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੨੮ ਸਲੋਕ ‘ਗਾਥਾ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੩੬੦ ਤੋਂ ੧੩੬੧ ਪੰਨੇ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦੋ ਸਲੋਕ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਹੋਯੋ ਹੈ ਹੋਵੰਤੋ ਹਰਣ ਭਰਣ ਸੰਪੂਰਣ:॥

ਸਾਧੂ ਸਤਮ ਜਾਣੋ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਾਰਣੰ॥੨੩॥

ਸੁਖੈਣ ਬੈਣ ਰਤਨੰ ਰਚਨੰ ਕਸੁੰਭ ਰੰਗਣ:॥

ਰੋਗ ਸੋਗ ਬਿਓਗੀ ਨਾਨਕ ਸੁਖੁ ਨ ਸੁਪਨਹ॥੨੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ:, ਕਾਰਣੰ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਅਖੀਰਲਾ ਸਲੋਕ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੁਖੈਣ, ਬੈਣ ਕਰਨ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ, ਰਤਨੰ, ਰਚਨੰ, ਬਿਓਗੀ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ, ਰੰਗਣ:

ਸੁਪਨਹ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਜਕਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕਾਲਜ, ਸਕੂਲ, ਸਟੇਸ਼ਨ, ਸੈਮੀਨਾਰ, ਕਲਾਸ ਰੂਮ, ਗਲਾਸ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜੋ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਹੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਾਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਰੂਪ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿਹਾਰੀ ਅਥਵਾ ਔਂਕੜ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹੀ ਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਤ-ਸਿਹਾਰੀ ਬੋਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਰੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਇੰਜਕ ਸਹਿਤ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਜਿਹਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤਿ, ਦ੍ਰਿਸਟਿ, ਜਨਨਿ, ਸ੍ਰਿਸਟਿ, ਸਿਮ੍ਰਤਿ, ਮੁਕਤਿ, ਕੀਰਤਿ, ਸੁਰਤਿ, ਮੂਰਤਿ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ, ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਪ੍ਰਤੀਤਿ, ਵਨਸਪਤਿ, ਅਧਿਪਤਿ, ਭੁਪਤਿ, ਨਰਪਤਿ, ਸਚੀਪਤਿ, ਹਸਤਿ, ਰੈਨਿ, ਕਵਿ, ਕਲਿ, ਭਾਂਤਿ, ਰਿਪਿ, ਸਿਪਿ, ਨਵਨਿਪਿ, ਨਿਸਿ, ਕੋਟਿ, ਅਤਿ, ਰਵਿ, ਸਸਿ, ਮਿਤਿ, ਗਤਿ, ਹਰਿ, ਮਤਿ, ਮਿਤਿ, ਮੋਨਿ, ਮੁਨਿ, ਬਿਪਿ, ਬੁਪਿ, ਜੋਨਿ, ਭੁਮਿ, ਬਿਆਪਿ, ਆਦਿ, ਜੁਗਾਦਿ, ਵਗੈਰਹ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ

ਕਿ ਉਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਛ ਉਦਾਹਰਨ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਹਨ :

‘ਜਨਨਿ ਪਿਤਾ ਲੋਕ ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਕੀ ਧਰਿਆ’॥ (ਪੰਨਾ ੧੦)

ਇੱਥੇ ‘ਜਨਨਿ’ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ‘ਜਨਨ’ ਪਿਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਸਲ ਅਰਥ ‘ਮਾਤਾ’ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਦੁਸਟਨ ਕੇ ਹੰਤਾ” ਵਿਚ ‘ਦੀਨ ਬੰਧੁ’ ਦੇ ਔਂਕੜ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ’। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਹੇ ਰਵਿ ਹੇ ਸਸਿ ਹੇ ਕਰੁਨਾ ਨਿਧਿ ਮੇਰੀ ਅਬੈ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨ ਲੀਜੈ” ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਦਾ ਅਰਥ, ਹੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸ਼ੀਤਲ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮੇਰੀ ਹੁਣ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣੋ’ ਪਰ ਰਵ ਦਾ ਅਰਥ ਚੀਖਨਾ, ਚਿਲਾਨਾ ਜਾ ਧੁਨੀ ਹੈ ਤੇ ਸਸ ਦਾ ਅਰਥ ਖਰਗੋਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅਰਥ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਵੇਂ “ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਦ ਸੰਗਿ ਹਜੂਰੀ” ਵਿਚ ਰਵਿ ਦਾ ਅਰਥ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇੱਥੇ ‘ਰਵ’ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ‘ਆਪਣੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਸਭ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਆਪਤ ਹੈ’। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਸਿਹਾਰੀ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤਿ, ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਜੋ ਫਸਟ ਪਰਸਨ ਇਕ ਵਚਨ ਲਈ ਅਤੇ ਪਤੰਤਿ, ਰਚੰਤਿ, ਸਿਮਰੰਤਿ, ਮਿਟੰਤਿ, ਸੋਭੰਤਿ, ਵਰਤੰਤਿ, ਜਪੰਤਿ, ਜਾਚੰਤਿ, ਭਜੰਤਿ ਆਦਿ ਫਸਟ ਪਰਸਨ ਬਹੁ ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਜੋ ਆਦਰ ਸੂਚਕ ਇਕ ਵਚਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਸਿ, ਭਜਸਿ, ਛਪਸਿ ‘ਸੈਕੰਡ ਪਰਸਨ ਇਕ ਵਚਨ’ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ “ਅਬ ਨ ਭਜਸਿ ਭਜਸਿ ਕਬ ਭਾਈ” ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਰਸਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਪਰ ‘ਭਜਸਿ’ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਦੇ ਭਜੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਭਜਸਿ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਹੈ, ‘ਭਜਸ’ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਦੇਹਿ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਬਾਬਾ ਜਿਸੁ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ”, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ “ਜਿਸ ਨੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੈ ਤਿਸੁ ਆਪਨ ਨਾਮੁ ਦੇਇ” ਇੱਥੇ ਦੇਹਿ ਜਾਂ ਦੇਇ ਦਾ ਅਰਥ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ,

ਅੱਗੇ “ਦੁਲਭ ਦੇਹ ਤਤਕਾਲ ਉਧਾਰੈ” ਵਿਚ ‘ਦੇਹ’ ਸੰਗਿਆ (ਨੋਨ) ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਰੀਰ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਦੇਹ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੂਲਰੂਪ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪ ਲਈ ਥੋੜਾ ਪਰਵਰਤਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ-ਪੋਹੰਤਿ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੰਤਿ, ਦ੍ਰਿੜੰਤਿ, ਲੰਘੰਤਿ, ਛਿਜੰਤਿ, ਤਾੜੰਤਿ, ਬਸੰਤਿ, ਬੜੰਤਿ, ਨਿਵੰਤਿ, ਹੋਵੰਤਿ, ਗਰਬੰਤਿ, ਬਿਨਵੰਤਿ, ਚਾਲਸਿ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਔਂਕੜ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਧੁ, ਮੇਰੁ, ਰੇਣੁ, ਕੇਤੁ, ਪਸੁ, ਬਪੁ, ਕਾਮਧੇਨੁ, ਸਤ੍ਰੁ, ਬਿਸਨੁ, ਵਸਤੁ, ਸਤ੍ਰਨੁ ਆਦਿ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕੁਝ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਧੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਅੱਧੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਅੱਖਰ ਕਰ ਕੇ ‘ਯ’ ਲਈ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਅਤੇ ‘ਵ’ ਲਈ ਔਂਕੜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਤਿ, ਮਧਿ, ਭ੍ਰਮਿ, ਸਤ੍ਰੁ, ਤਤ੍ਰੁ, ਅਸ੍ਰੁ ਧੁਨਿ ਆਦਿ। ਇੱਥੇ ਸਿਹਾਰੀ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪਾਣਿਨੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕ੍ਰਮਾਨੁਸਾਰ ਸਤ੍ਰਯ, ਮਧ੍ਯ, ਭ੍ਰਮ੍ਯ, ਸਤ੍ਰਵ, ਤਤ੍ਰਵ, ਅਸ੍ਰਵ, ਧਵਨਿ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਲਈ ਅੱਧਾ ‘ਸ਼’ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਕਤ ਅੰਤਿਮ ਅੱਖਰ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਬਾਰੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਆਮ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਥਯਾ ਲੈ ਕੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਉਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ? ਕਿਉਂ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਗੋਰੂਏ ਵਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਕਿਉਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ? ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਨਿਰੂਪਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤਿ ਸਹਾਇਕ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆਰਥਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਵਿਆਪਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਦਾ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਰਹੇਗੀ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰਾਇ ਕਲ੍ਹਾ ਰਾਏਕੋਟ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਇਕ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿਰਾਟ ਨਗਰੀ ਦੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਤਿਹਾੜਾ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਬੇਟ ਕਿਨਾਰਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪੁਆਧ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਤਿਹਾੜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੯੪੭ ਈ: ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਘੁੱਗ ਵੱਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ ਜੋ ਵੱਡੀ ਵਪਾਰਕ ਮੰਡੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਜੜ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਨ-ਓ-ਸ਼ੌਕਤ ਗੁਆ ਬੈਠੀ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਤਿਹਾੜਾ ਮੰਡ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਜਗਰਾਓਂ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਜਗਰਾਓਂ ਤੋਂ ਸਿਧਵਾਂ ਬੇਟ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ੨੨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਧਰਮਕੋਟ ਤੋਂ ੧੪ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਇਆ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਮਕਬਰਾ ਵੀ ਹੈ। ਤਿਹਾੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਏਕੋਟ ਕਸਬਾ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਰਾਏਕੋਟ ਕਸਬਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਤਹਿਸੀਲ ਰਾਏਕੋਟ ਦਾ ਸਦਰਮੁਕਾਮ ਹੈ।

ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪਿਛੋਕੜ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਏ ਕੇ ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਰਾਏ ਮੋਕਲ ਭਟਨੇਰ (ਜੈਸਲਮੇਰ) ਤੋਂ ਆ ਕੇ ੧੨ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਏ ਮੋਕਲ ਤੋਂ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਾਏ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਗਿਆਸੁਦੀਨ ਗੌਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਿਆ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਚੱਕੂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੇਖ ਚੱਕੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂਪੁਰ ਪਿੰਡ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਚੱਕੂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਨਾਮ ਦੇ ਰਈਸ ਹੋਏ। ਪਹਿਲਾ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਲਾਉਦੀਨ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਸ਼ੁਰੂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ (ਪਹਿਲਾ) ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਰਾਏ ਮਨਸੂਰ ਅਤੇ ਰਾਏ ਦਾਊਦ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਏ ਮਨਸੂਰ ਉਸਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਰਾਏ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ—ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਰਾਏ ਕੁਤਬ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਰਾਏ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਿਆ। ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਘਰ ਰਾਏ ਅਲੀ, ਰਾਏ ਅਲੀ ਦੇ ਘਰ ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਅਤੇ ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਦੇ ਘਰ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਰਾਏਕੋਟ ਕਸਬਾ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਏਕਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸੀ। ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਾਏਕੋਟ ਨੂੰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ, ਰਾਏ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਿਆ। ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ ਨੇ ੧੬੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਜਗਰਾਓਂ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਲਾ ਹਰ ਸਾਲ ੧੩ ਫੱਗਣ ਨੂੰ ਮੋਹਕਮਦੀਨ ਦੀ ਖਾਨਗਾਹ 'ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਫਕੀਰ ਮੋਹਕਮਦੀਨ ਕੋਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਖਾਨਗਾਹ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਖਾਨਗਾਹ ਉੱਤੇ ਘਿਓ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹਰ ਸਾਲ ਲੱਗਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਸਲੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ (ਦੂਜਾ) ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ਬਣਿਆ। ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਦੇ ਘਰ ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਰਾਏ ਫਤਿਹ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ।

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਕਰੀਲੇ ਠੰਡ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਊ ਦੀਆਂ ਸਹੁਆਂ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਹੜ੍ਹ ਦੇ

ਉਫਾਨ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ 'ਚ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਹਿਲੂਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਭੁਲਾ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਫੌਜ, ਜ਼ਹਾਦੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਗਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਜਾ ਪਏ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਫਲਾ ਇੱਥੇ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਜੀ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਗੰਗੂ ਰਸੋਈਏ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ (ਸਹੇੜੀ) ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰੋਪੜ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੋਪੜ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਰੋਪੜ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤੇਗਾਂ ਚੱਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੋਪੜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਬੂਰ ਮਾਜਰਾ, ਬਾਹਮਣ ਮਾਜਰਾ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੋਰਚਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕ ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇ ਸਿੰਘ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਨਾਲ ਬੇਮਿਸਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਮਸਾਂ ਹੀ ੧੭ ਸਾਲ ਸੀ, ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜੂਝੇ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਦਕੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਦਹਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ ਪੀਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਚੁਣ ਲਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਲੀ-ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਤਰ, ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੋਹਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਸੀ, ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤੇ। ਆਪਣੀ ਕਲਗੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਰੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘ-- ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੰਡਸਰ, ਕੀੜੀ, ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ, ਝਾੜ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਥੇ ਗੁਲਾਬੇ ਪੰਜਾਬੇ ਦੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੂਹ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਟਿੰਡ ਨਾਲ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਕੇ ਪੀਤਾ ਤੇ ਟਿੰਡ ਦਾ ਸਿਰਹਾਣਾ ਲਾ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ:

ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲੁ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਣਾ॥

ਤੁਧ ਬਿਨੁ ਰੋਗੁ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਣ ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਰਹਣਾ॥

ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰੁ ਪਿਯਾਲਾ ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਯਾਂ ਦਾ ਸਹਣਾ॥

ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰੁ ਚੰਗਾ ਭੱਠ ਖੇੜਿਆ ਦਾ ਰਹਣਾ॥

ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ

ਸਿੰਘ ਆ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਬਾਗ ਦੇ ਮਾਲੀ ਨੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਨਬੀ ਰਾਹੀ ਆ ਰੁਕੇ ਹਨ। ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਪੰਜਾਬ ਚੰਦ ਨਾਲ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਈ ਹਰਿਦੇਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੱਤ ਕੇ ਅਤੇ ਬੁਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਸਤਰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਗਨੀ ਖਾਂ, ਭਾਈ ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਸਤਰ ਲਲਾਰੀ ਤੋਂ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਆ ਕੇ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਦਾ ਭੇਸ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪਾਲਕੀ ਵਾਂਗ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਘੁਲਾਲ, ਲੱਲ ਕਲਾਂ, ਕਟਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਕਨੇਚ, ਸਾਹਨੇਵਾਲ, ਨੰਦਪੁਰ, ਟਿੱਬਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਲਮਗੀਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਿਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਵੇਚਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਘੋੜਾ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮੰਜਾ ਛੱਡ ਕੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੇਰਾਂ, ਸੀਲੋਆਣੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਏਕੋਟ ਪਹੁੰਚੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਏਕੋਟ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਠਹਿਰ ਗਏ। ਇਕ ਛਪੜੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਟਾਹਲੀ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ੨੦ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਤਾਮੀਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਏ ਕਲਾ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਏਕੋਟ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਬੱਸੀਆਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਫਤਿਹ ਖਾਨ ਸਮੇਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਨਵਾਬ ਰਾਏ ਕਲਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਅਤੇ ਫੂਲ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਾਏਕੋਟ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮਿਲਾਪ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਣਬਣ

ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਰਹੇ। ਰਾਏਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨੂਰਾ ਨਾਮਕ ਬੰਦਾ ਸਰਹਿੰਦ ਭੇਜ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਮੰਗਵਾਈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਏ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰ ਦੀ ਨੌਕ ਨਾਲ ਕਾਹੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਰਕਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:-

“ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹਲਕਾਰੇ ਨੇ ਆ ਕਰ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਯਾ ਕਿ ਖੇੜੀ ਵਾਲਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਆਪੇ ਪਦਾਰਥ ਲੁਕਾ ਕੇ ਚੋਰ ਚੋਰ ਪੁਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਚੋਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਯਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਸ਼ਟ ਝਿੜਕ ਕੇ ਮੌਰੰਡੇ ਵਾਲੇ ਰੰਘੜਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਯਾ। ਮਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਬਜੀਦ ਖਾਂ(ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ) ਨਾਜ਼ਮ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਐਣ ਵਾਸਤੇ ਬਥੇਰੇ ਡਰਾਵੇ ਤੇ ਲਾਲਚ ਦਿਖਾਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਦੇਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ(ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ)।...ਦੁਸ਼ਟ ਬਜੀਦ ਖਾਂ(ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ) ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੇ ਇਆਣਿਆਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਚਿਣਾਯਾ। ਜਦ ਉਹ ਕੰਧ ਫਟ ਗਈ, ਤਾਂ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਤਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।...

...ਸਾਰੀ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਮਲੇਰੀਆਂ ਨੇ ਹਾਹ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੜ੍ਹ ਰੱਖ ਲਈ।...ਆਹ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟੀ ਗਈ। ਇਤਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਕਾਹੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਸੁੱਟ ਘੱਤਿਆ... ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲੀਤੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਾਓ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਾਤਰੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤੁਸਾਡੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਇਹ ਤੇਗ ਰਹੇਗੀ। ...ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਰੰਜ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ”

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:-

“ਦੋਹਰਾ:

ਸੁਨ ਸ੍ਰਾਪ ਗੁਰ ਤੇ ਜਬੈ, ਬਿਸਮਯੋ ਕੱਲਾਰਾਇ।

ਮੈਂ ਸੰਗੀ ਤੁਰਕਾਨ ਕੋ, ਤਿਨਹੂੰ ਸੰਗ ਜੜ੍ਹ ਜਾਇ।

ਚੌਪਈ:

ਰਹਯੋ ਸਮੀਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਜੋਰੇ।
 ਨਹਿੰ ਬਖਸ਼ਾਯਹੁ ਗੁਰੂ ਨਿਹੋਰੇ।
 ਅਬਿ ਭੀ ਸਮੇ ਲੇਉਂ ਬਖਸ਼ਾਇ।
 ਇਮ ਨਿਸ਼ਚੈ ਮਨ ਮਹਿੰ ਠਹਿਰਾਇ।
 ਉਠਯੋ ਸਭਾ ਤੇ ਜੁਗ ਕਰ ਮੋਰੇ।
 ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਮਮ ਓਰੇ।
 ਦਾਸ ਕਦੀਮੀ ਰਾਵਰ ਕੇਰਾ।
 ਤੁਰਕਨਿ ਸਨ ਕਿਛੁ ਹਿਤੁ ਨਹਿੰ ਮੇਰਾ।
 ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਥ ਨ ਮੋਹਿ ਮਿਲਾਓ।
 ਅਪਨ ਸ਼੍ਰਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਥਕ ਬਚਾਓ।
 ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹੈਂ ਪ੍ਰਥਮ ਕੇ ਸਮੈ।
 ਅਪਨੇ ਹੇਤ ਕਹਿਨ ਥੋ ਹਮੈ।
 ਦੇਤਿ ਸ਼੍ਰਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਥਕ ਬਨਾਇ।
 ਸੁਨਤਿ ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਤਬਿ ਕਹਯੋ।
 ਇਤੋ ਕੋਪ ਮੈਂ ਨਾਹਿਨ ਲਹਯੋ।
 ਅਬਿ ਭੀ ਸ਼ਰਨ ਪਰੇ ਕੀ ਰਾਖਹੁ।
 ਦਾਸ ਜਾਨਿ ਬਖਸ਼ਨ ਅਭਿਲਾਖਹੁ।
 ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਤੇਜ ਰਖਿ ਲੀਜੈ।
 ਪਰਯੋ ਸ਼ਰਨ ਅਬਿ ਕਰੁਨਾ ਕੀਜੈ।...
 ...ਜੋਰਾਵਾਰੀ ਕਰਤਿ ਹੈ ਰਾਇ।
 ਜੜ ਅਪਨੀ ਰਾਖਨ ਕੇ ਦਾਇ।
 ਅਸਤਰਨ ਕੇ ਤਰ ਤਰਵਾਰ।
 ਤਹਿੰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਲਈ ਨਿਕਾਰਿ।
 ਨਿਜ ਕਰ ਮਹਿੰ ਧਰਿ ਬਾਕ ਬਖਾਨਾ।
 ਤੁਝ ਕੋ ਬਖਸ਼ਹਿੰ ਚਾਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾ।
 ਜਬਿ ਲਗਿ ਰਖਹੁ ਅਦਬ ਇਸ ਕੇਰਾ।
 ਰਹੈ ਬੰਸ ਹੁਇ ਰਾਜ ਬਡੇਰਾ।
 ਨਹਿੰ ਪੂਜਹੁ ਸਨਮਾਨਹੁ ਨਾਂਹੀ।
 ਕਿਧੋਂ ਪਾਇ ਲੇ ਕੋ ਗਰ ਮਾਂਹੀ।
 ਬੰਸ ਰਾਜ ਤਿਸ ਦਿਨ ਤੇ ਛੀਨ।

ਕਛੁ ਨਹਿੰ ਰਹੈ ਸਾਚ ਲਿਹੁ ਚੀਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਰਾਏਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਾਤਰੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪੋਥੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਰੇਹਲ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕਿਰਪਾਨ ਰਾਏਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦੇ ਫਲ 'ਤੇ ਦਹਿਨੀ ਤਰਫ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਬਰਤ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ:-

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਰਛਿਆ ਹਮ ਨੈ॥

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਉਤਾਰ ਖਾਸੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦॥

ਸਰਬ ਲੋਹ ਕੀ ਰਛਿਆ ਹਮ ਨੈ॥

ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:-

ਸਰਬ ਕਾਲ ਕੀ ਰਛਿਆ ਹਮ ਨੈ॥

ਸਰ...ਜੀ ਦੀ ਰਛਿਆ ਹਮ ਨੈ॥

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਫਲ 'ਤੇ Genon ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। Genond ਇਟਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੰਦਰਗਾਹ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਉਣ ਲੱਗੇ, ਤਦ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਈਆਂ।

ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਬੜੇ ਭਾਵਪੂਰਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

“ਹਰਖਯੋ ਰਾਇ ਸਦਨ ਲੇ ਆਯੋ।

ਸੁੰਦਰ ਏਕ ਪ੍ਰਯੋਕ ਡਸਾਯੋ।

ਚਾਰੁ ਬਿਛੋਨਾ ਉਪਰ ਛਾਏ।

ਪੂਜਨ ਸੋਜ ਲਯਾਇ ਸਮੁਦਾਏ।

ਅਤਰ ਫੂਲ ਕੀ ਮਾਲ ਬਿਸਾਲਾ।

ਚੰਦਨ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਗੰਧਾਲਾ।

ਧੂਪ ਧੁਖਾਇ ਆਰਤੀ ਕੀਨਿ।

ਚੰਦਨ ਚਰਚਿਤ ਸੁਮਨਸੁ ਲੀਨਿ।

ਤਿਸ ਪ੍ਰਯੋਕ ਪਰ ਖੜਗ ਟਿਕਾਯੋ।

ਪੂਜਹਿ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਵਧਾਯੋ।

ਦੀਪਕ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ ਨਿਤ ਜਾਰੇ।
 ਨਿਤ ਹੀ ਫੂਲ ਮਾਲ ਕੋ ਚਾਰੇ।
 ਖੀਨ ਖਾਫ ਕੀ ਤੂਲ ਰਜਾਈ।
 ਹਿਮ ਰੁਤਿ ਮਹਿ ਅਸਿ ਉਪਰ ਪਾਇ।
 ਰਹੈ ਅੰਗੀਠੀ ਆਗੈ ਧਰੀ।
 ਫਿਰਹਿ ਚੌਰ ਸੁੰਦਰ ਸਭਿ ਘਰੀ।
 ਗ੍ਰੀਖਮ ਰੁਤ ਮਹਿ ਪੋਸ਼ਿਸ਼ ਧਰੀ।
 ਪਟ ਬਨਾਰਸੀ ਦੁਪਟਾ ਜ਼ਰੀ।
 ਘਨੀ ਸੁੰਗਧਿ ਅਤਰ ਤੇ ਆਇ।
 ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਜਹਿ ਕਰਿ ਅਹਿਲਾਦ। ”

ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਜਾਗੀਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਇ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਫੋਤ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ— ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਕੁੱਤਬਖਾਨ ਸੀ। ਰਾਏ ਕਮਾਲੂਦੀਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ (ਤੀਜਾ)। ਇਸ ਤੀਜੇ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹੇ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਕ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਦੇ ਭਰਾ ਰਾਏ ਮੋਹਕਮ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪਾਕਪਟਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ (ਤੀਜਾ) ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲਿਆਸ। ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲਿਆਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੭੭੯ ਈ: ਤੋਂ ੧੮੦੨ ਈ: ਤਕ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਨਾ ਰਹੀ, ਜੋ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:-

“ਸੋ ਭੀ ਭੋਗਿ ਆਰਬਲਾ ਮਰਯੋ।

ਤਿਸ ਪ੍ਰੋੜਾ ਗਾਦੀ ਪਰ ਥਿਰਯੋ।

ਸੰਗਤਿ ਪਾਇ ਮੁਲਾਨਨਿ ਕੇਰੀ।
 ਬਿਗਰਯੋ ਸਰਧਾ ਘਟੀ ਘਨੇਰੀ।
 ਮਿਲਹਿ ਤੁਰਕ ਗਨ ਤਰਕ ਉਚਾਰਹਿ।
 ਇਹ ਕਾਫਰ ਕੀ ਰੀਤਿ ਬਿਚਾਰਹਿ।
 ਹਿੰਦੁਨਿ ਗੁਰ ਕੇ ਸਿਖ ਤੁਮ ਰਹੇ।
 ਵਹਿਰ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਤੇ ਪੁਸ਼ਤਨਿ ਲਹੇ।
 ਦੋਜਕ ਪਰਹੁ ਅਗਾਰੀ ਜਾਇ।
 ਕਯਾਮਾਤ ਮਹਿ ਤੁਮ ਲਹੋ ਸਜਾਇ।
 ਨੀਕੋ ਖੜਗ ਗਰੇ ਨਹਿ ਪਾਵਹੁ।
 ਨਿਸ ਦਿਨ ਧਰੇ ਪ੍ਰਯੋਕ ਪੁਜਾਵਹੁ।
 ਇੱਤਯਾਦਿਕ ਤਿਹ ਬਹੁ ਸਮਝਾਯੋ।
 ਰਾਇ ਪੌੜ੍ਹ ਲੇ ਗਲ ਮੇਂ ਪਾਯੋ।
 ਤਿਨ ਹੀ ਦਿਨ ਚਢਯੋ ਅਖੇਰਾ।
 ਕਿਮ ਰਹਿ ਸਕਹਿ ਕਾਲ ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਾ।

ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿਰਪਾਨ ਆਪਣੇ ਗਾਤਰੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਗਰਾਓਂ ਵੱਲ ਜ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿਰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਦੋੜਾਇਆ। ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਲੱਗ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਘੋੜਾ ਜਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਦਾ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਘੋੜਾ ਦੁਬਾਰਾ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਦੌੜਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਰਕਾਬ ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਘੋੜੇ ਦੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਰਕਾਬ ਨੂੰ ਵੱਢਣ ਲਈ ਗਾਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਕਿਰਪਾਨ ਕੱਢ ਲਈ। ਇਸ ਧੂਮ ਘੜੀਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਰਪਾਨ ਰਾਏ ਦੀ ਜੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਚੀਰ ਗਈ। ਜ਼ਖਮ ਗਹਿਰਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਇਸੇ ਜ਼ਖਮ ਕਾਰਨ ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਦੀ ਸੰਨ ੧੮੦੨ ਈ: ਵਿਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ:-

ਵਹਿਰ ਝੀਲ ਬਡ ਮਹਿ ਜਬਿ ਗਯੋ।
 ਨਿਕਸਯੋ ਮ੍ਰਿਗ ਅਵਿਲੋਕਤਿ ਭਯੋ।
 ਸਕਲ ਸੈਨ ਕੋ ਬਿਰ ਤਹਿ ਕਰਿ ਕੈ।
 ਗਯੋ ਇਕਾਂਕੀ ਗਰਬ ਸੁ ਧਰਿ ਕੈ।
 ਭਯੋ ਨੇਰ ਤਰਵਾਰ ਨਿਕਾਰੀ।
 ਝੁਕਿ ਝਟਪਟ ਮ੍ਰਿਗ ਊਪਰ ਝਾਰੀ।

ਸੋ ਬਚਿ ਗਯੋ ਛਾਲ ਕਰਿ ਆਗੀ ।
 ਇਮ ਸਮਸੇਰ ਸਾਫ ਹੁਇ ਬਹਿ ।
 ਕਟਯੋ ਉਰੂ ਕੁਛ ਬਾਕੀ ਰਹੀ ।
 ਤਰ ਗਿਰ ਪਰਯੋ ਤੁਰੰਗ ਢਿਗ ਖਰਯੋ ।
 ਸਭਿ ਸੈਨਾ ਤਬਿ ਟੋਰਨਿ ਕਰਯੋ ।

ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਰਾਏਕਿਆਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਭਰਾ ਰਾਏ ਫਤਿਹ ਖਾਨ ਦੇ ਪੜਪੋਤਰੇ ਰਾਏ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਰਾਏ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਰਾਏ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਜੋ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਰਾਏਕੋਟ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਮਹੌਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਏ ਅਲਿਆਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹੀ ੧੮੦੩ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਕਾਫੀ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ। ੧੮੦੬ ਈ: ਤਕ ਲੁਧਿਆਣਾ ਸਮੇਤ ਜਗਰਾਓਂ ਦੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ, ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡਵਾ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਅਹਿਲਕਾਰ ਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਾਗੀਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਕਿਰਪਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਰਾਣੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਈ ੧੮੫੪ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਣੀ ਭਾਗ ਭਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਮੁਤਬੰਨਾ ਰਾਏ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿਰਪਾਨ ਬਾਰੇ ਰਾਏ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਏ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ

ਦਿੱਤਾ ਕਿ:-

“ਰੋਜ਼ੇ ਕਿ ਜਨਾਬ ਮਾਈ ਸਾਹਿਬਾ ਮੁਅੱਜਮਾ ਮਕੱਰਮਾ ਰਹਲਤ ਫ਼ਰਮਾਏ ਮੁਲਿਕ ਜਾਵਿਦਾਂ ਸੁਦੰਦ ਵ ਸਾਹਿਬ ਡਿਪਟੀ ਕਮੀਸ਼ਨਰ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਬਰਾਇ ਮਅਜ਼ਰਤ ਵ ਤਸੱਫੀ ਮਾ ਬੇਕਸਾਂ ਵ ਦਰਿਆਫਤ ਹਾਲਿ ਰੌਨਕ ਅਫ਼ਰੋਜ਼ ਕਸਬਾ ਰਾਏ ਕੋਟ ਸੁਦੰਦ ਮਾ ਫ਼ਿਦਵੀਆਂ ਬਖ਼ਿਆਲਿ ਫ਼ਹਿਮੀਦਹ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਮੁਤੱਬਰਕਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰਾ ਕਿ ਬਿਹਤਰ ਅਜ਼ੀ ਕਾਲਾਏ ਬੇਬਹਾ ਨਜ਼ਰਿ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਇੰਗਲਸ਼ੀਆ ਬਹਾਦੁਰ ਬਜ਼ਰੀਯਹ ਜਨਾਬਿ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਗੁਜਰਾਨੀ -ਦੇਮ। ”

ਨਾਭੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਰਪਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਦੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਸਿਰੋਪਾਓ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਏਕਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿਰਪਾਨ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਕਿ ਇਹ ਕਿਰਪਾਨ ਰਾਏ ਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਵਾਬਾ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਜ਼ਰਿਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿਰੋਪਾਓ ਸਾਹਿਬ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਰਾਏ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਰਾਏ ਫੈਜ਼ ਤਾਲਬ ਖਾਨ, ਰਾਏ ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਫਹਿਤ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਏ ਤਾਲਬ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਰਾਏ ਅਨਾਇਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਫਤਿਹ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਰਾਏ ਬਹਾਵਲ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਜ਼ਫਰ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਰਾਏ ਅਜ਼ੀਜ਼ਉੱਲਾ ਖਾਨ, ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ, ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਗੰਗਾ ਸਾਗਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਰਾਇਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨਾਭਾ ਖਾਨਦਾਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਦਿੱਲੀ ਪਰਵਾਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾਭਾ ਖਾਨਦਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਵਿਰਾਸਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੇ ਝਰੋਖੇ 'ਚ ਖੋਜ ਖ਼ਬਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਸ਼ਹੀਦੀ

—ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ*

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਵੀ ਇਕ ਜਾਣੀ-ਪਹਿਚਾਣੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਹੋਏ ਜਿਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਡਰ ਸਰਹੱਦਾਂ ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਾਂਵਾਂ ਆਪਣੇ ਰੋਂਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ^੧ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜਦ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛਿੜੀ ਤਾਂ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦਾ ਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਿਸਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।^੨ ਪ੍ਰਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਫ਼ੀਰ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਅਬਾਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ (ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ) ਹਿਜ਼-ਹਾਈਨੈੱਸ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮੁਲਕ ਤਰਬੇਜ਼ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸਮਝਣਗੇ।^੩ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਫ਼ੀਰ ਜੋ ਅਲੈਜ਼ੈਂਡਰ ਬਰਨਜ਼ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ, ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੀਆ (ਈਰਾਨ) ਦੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਇਸ ਜਨਰੈਲ ਲਈ ਕੋਈ ਔਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਜਿਸਨੇ ਖ਼ੈਬਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਹੱਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੀਅਤਾ ਦਾ ਤਾਕਤਵਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰੂਾ ਖ਼ੈਬਰ ਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਮੁਲਕਾਂ (ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ) ਦੀ ਪੱਕੀ ਸਰਹੱਦ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੇ ਕਾਬਲ ਹੈ।^੪ ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਕਾਬਲ ਫ਼ਤਿਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ

*G-430, B.R.S. Nagar, Ludhiana. M: +9098728-10820

ਨਲੂਆ ਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਠੋਸ ਇਰਾਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ! ਉਸ ਦੀ ਬੇਵਕਤੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤਕ ਖਾਲਸਾਈ ਝੰਡੇ ਝੁੱਲ ਪੈਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਾ ਰਹੱਸ ਹਾਲੇ ਤਕ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।^੫ ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਚੱਟਾਨ ਦੀ ਗੁਫਾ 'ਚ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੌਤ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸੱਚਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਿਆ ਅੱਟਕ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੀ।^੬ ਇਹ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ) ਰੋਪੜ ਵਿਖੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਬੈਂਟਿੰਕ ਨਾਲ ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।^੭ ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਸੀ ਤੇ ਡੋਗਰੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਉੱਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਫੀਰ ਵੀ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਕਸਰ ਗ਼ਿਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨੀ ਫੌਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਪੰਜਤਾਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਉੱਪਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਤਕ (ਸੰਨ ੧੮੩੬) ਕਾਬੂ ਪਾ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਯੀਅਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬ੍ਰੇਵਲੀ (ਖਲੀਫਾ) ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 'ਸਰਕਾਰ' ਉਸ (ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ) ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਉੱਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।^੮ ਕੀ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ

ਨੂੰ ਡੋਗਣ ਦੀ ਵਾਕਿਆ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੀ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਈ: ਨੂੰ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਵੱਲੋਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਮਦਦ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਉੱਪਰ ਫੌਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਫਰਨਾਮਾਕਾਰ ਵਾਇਨੇ, ਜੋ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਲੱਦਾਖ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਵਾਚਣਯੋਗ ਹੈ: “Ranjit Singh become jealous or afraid of him (S. Hari Singh) or angry with him as was the custom on similar occasions, did not support him by sending him the reinforcement he needed and asked for, when he was defending peshwur against the afghans.”⁹

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਫਰਨਾਮਾਕਾਰ ਕਰਨਲ ਵਾਇਨੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੀ, ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਦ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਪਾਸ ਸਿਰਫ ੮੦੦੦ ਫੌਜ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਪਾਸ ੩੦,੦੦੦ ਫੌਜ ਸੀ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਹੈਨਰੀ ਫ਼ੈਨ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਜਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਫੌਜ ਭੇਜਣ 'ਚ ਦੇਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਨਰਲ ਫ਼ੈਨ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ੨੮, ਮਾਰਚ ੧੮੩੭ ਈ: ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ^{੧੦} ਅਤੇ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੩੭ ਈ: ਨੂੰ ਜਦ ਜਮਰੌਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਫੌਜ ਮਦਦ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਮਦਦ ਲਈ ਪਹੁੰਚੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਕਈ ਦਿਨ ਬਾਅਦ। ਮਦਦ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਿਚਕਾਰ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ‘ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਭਾਵੁਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਜੋ ਸੂਰੀ ਨੇ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤੋਂ ਇਹ ਝਲਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਵਜ਼ੀਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਛੁਪਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜੋ ਅਕਸਰ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੋਹਲ ਲਾਲ ਸੂਰੀ

ਨੇ ਤਾਂ ਕਈ ਥਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਜਾਂ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਣ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਦਾ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚਿੱਠੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ੧੨ ਮਾਰਚ, ੧੮੩੭ ਈ: ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਦੇਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਲੜਾਈ ਛੇੜਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਨਰਲ ਫ਼ੈਨ ਦੀ ਵਿਦਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਖੁਦ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਰੋਹਤਾਸ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਫੌਜੀ ਮਦਦ ਲਈ ਉਹ ਬੇਫਿਕਰ ਰਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਸਰਕਾਰ’ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ।^{੧੧} ਜਨਰਲ ਫ਼ੈਨ ੧੨ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ੨੮ ਮਾਰਚ ਤਕ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਉੱਪਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਫ਼ੈਨ ਦੀ ਵਿਦਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਗੌਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ੨੦ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ (੨੮ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ) ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੮੩੫ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੁਦ ੨੩ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਚਿੱਠੀ ੨੨ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੌਦ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹਾਜ਼ੀ ਕਾਕੜ ਅਤੇ ਸਾਦਾਤ ਖਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ‘ਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।^{੧੨} ਮਹਾਰਾਜਾ ਫ਼ੈਨ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁਦ ਰੋਹਤਾਸ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਮਦਦ ਖਾਤਰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਫੌਜ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਹਾਲੇ ਰਵਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸਨ। ੨੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮਨਗਰ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਖਾਂ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਜਮਰੌਦ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਫ਼ਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਜਮਰੌਦ ਤੋਂ ਇਕ

ਕੋਹ ਦੂਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਉਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਡ ਗਏ ਸਨ, ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਾਰੀ ਥੁੜ੍ਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋਗ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਦੇੜਣ ਲਈ ੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।^{੧੩}

ਆਖਰਕਾਰ ੨੭ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੩੭ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲ, ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਜਨਰਲ ਅਲਾਰਡ, ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ, ਜਨਰਲ ਕੋਰਟ ਤੇ ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ, ਸਵਾਰਾਂ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸਮੇਤ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਹਰ ਰੋਜ਼ ੧੫ ਕੋਹ ਅਤੇ ਘੋੜਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਰ ੨੮ ਕੋਹਾਂ ਦਾ ਪੰਧ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ।^{੧੪} ਇਹ ਇਕ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਦਮ ਸੀ, ਜੋ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਇਹ ਫੌਜ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਮਈ ਨੂੰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗੁਜਰਾਤ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਸੀਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅੱਗੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ੫੦੦ ਗਾਜ਼ੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨ ਸਰਦਾਰ ਉਡਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸ (ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ) ਪਾਸ ਰਾਤ-ਓ-ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਵਸੀਲੇ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਸੀਲ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਥਾਂਵਾਂ ਉੱਪਰ ਫੌਜ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ (੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ) ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਖੁਦ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਸ਼ੱਕਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ੀ ਕਾਕੜ ਖਾਂ ਦੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਸਕੇਗਾ।^{੧੫} ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ. ਹਰੀ

ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਆਖਰੀ ਖਤ ਵਿਚ ਜਮਰੌਦ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਉੱਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੌਦ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤਕ ਲੜ ਮਰਨ ਅਤੇ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ ਸੀ।^{੧੬}

ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮੀਰਪੁਰੀਏ ਪਾਸ ੮੦੦ ਪੈਦਲ, ੨੦੦ ਸਵਾਰ, ੧੨ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ੧੨ ਹਲਕੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਸ਼ੱਕਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਪਾਸ ੫੦੦ ਪੈਦਲ, ੩੦੦ ਸਵਾਰ, ੨ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ੧੦ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਨ।^{੧੭} ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੱਕਰਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ੨੦੦੦ ਘੋੜਸਵਾਰ, ੬ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ੧੦,੦੦੦ ਮੁਲਕੀਆਂ ਲਸ਼ਕਰ ਸੀ, ਜੋ ਹਾਜ਼ੀ ਕਾਕੜ ਖਾਨ ਤੇ ਸੱਯਦ ਬਾਬਾ ਜਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਨ। ਜਦ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਮਰੌਦ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ੪੦ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ੩੦,੦੦੦ ਅਫ਼ਗਾਨੀ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਮੁਲਕੀਆਂ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ-- ਅਕਬਰ ਖਾਂ, ਹੈਦਰ ਖਾਂ, ਆਜ਼ਮ ਖਾਂ ਤੇ ਅਕਰਮ ਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਫ਼ਗਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ-- ਜੱਬਾਰ ਖਾਂ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਂ, ਮੀਰ ਆਲਮ ਖਾਂ, ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ, ਮਿਰਜਾ ਸ਼ਮੀ ਖਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਲੜਾਈ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।^{੧੮} ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਪਾਸ ੬੦੦੦ ਪੈਦਲ, ੧੦੦੦ ਰੈਗੂਲਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ੧੮ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ੩੦੦੦ ਘੋੜਚੜ੍ਹੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਸ. ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਹੱਥਾ ਤੇ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ (ਖੁਰਦ) ਪਾਸ ਸੀ।^{੧੯} ਅਫ਼ਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਛੇ ਦਿਨ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕ ਬਾਹੀ ਉੱਡ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੂੰ, ਜੋ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਖੇ ਬੀਮਾਰ ਸਨ, ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਰਾਹੀਂ ਰਾਤੋਂ-ਰਾਤ ਹੀ ਇਤਲਾਹ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕੇਗਾ।^{੨੦} ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲ ਗਈ। ਅਫ਼ਗਾਨ ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਰੋਕਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਚ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਭੇਜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦੀ ਉਡੀਕ ਤੋਂ ਬੇ-ਆਸ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਆਬਰੂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਉੱਪਰ ਜਾ

ਪਿਆ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੈਬਰ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤਕ ਖਦੇੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ੧੪ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।^{੨੧} ਇਸੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸ. ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦਰੂ ਖੈਬਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ; ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਗੁਫਾ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦੀਆਂ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰੂ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਉੱਪਰ ਸ਼ਮਸ-ਉ-ਦੀਨ ਖਾਨ, ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਆ ਪਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਦੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦਰੂ ਅੰਦਰ ਫਸੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਉਹ ਹੀ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਫਸਰਾਂ ਸ. ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸ. ਸੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲੀਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇਵੀ ਸਹਾਏ ਦੇ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ।^{੨੨} ੪ ਮਈ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸੀ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਵੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮੋਕਲ, ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਤੇ ਸ. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।^{੨੩} ੬ ਮਈ ਨੂੰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰੋਹਤਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ੨੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਜੰਗ 'ਚ ਕੁੱਦ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਫ਼ਗਾਨ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਜੋ ਆਪਣਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਉਠੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਜਮਰੋਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਸ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਪਹੁੰਚਣ ਕਾਰਨ ਭੈਭੀਤ ਰਹੇ। ਇਸ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਖ਼ਬਰ ਉੱਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅੱਥਰੂ ਛਲਕ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰ ਜਾਂ ਖਾਸ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਕਮਾਂਡਰ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਅੱਥਰੂ ਛਲਕੇ ਹੋਣ। ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ:- “The Maharaja felt very grieved on hearing the dreadful news and his eyes become wet with tears while he talked about the fi-

delity and sacrifices of the said sardar from the beginning to the end of his carrer”²⁴ ਜੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੀ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਜਵਾਈ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਘਰਜਾਖੀਆ ਖੁਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਫੌਜ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਪਰ ਛਾਈ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਸਰ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਇਕ ਚਰਚਾ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਖਲੀਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰਬੀਨ ਤੋਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜੋ ਜਾਨਲੇਵਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਸੀ।²⁵ ਇਕ ਹੋਰ ਚਰਚਾ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ ਅਤੇ ਮਦਦ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ।²⁶ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਤੇ ਜਨਰਲ ਅਲਾਰਡ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਨਾ ਕੁੱਦ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੀ।²⁷ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਰਹੂਮ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੁਣ ਬਹੁਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।²⁸ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਤਾਇਨਾਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਪਾਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ ਤਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਗ਼ਿਲਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਮਦਦ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਮਾਨ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਰਦਾਰ (ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ) ਹੀ ਬਹਾਦਰ, ਸਾਹਸੀ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸਨੇ 'ਸਰਕਾਰ' ਦੇ ਨਮਕ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਦ ਕਿ ਜਮਾਂਦਾਰ ਦੀਆਂ ਪਲਟਨਾਂ ਤੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਨੱਸਦੇ ਹੋਏ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਧੱਬਾ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀਤੀ।²⁹

ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕਾਂ

੧. ਗ੍ਰਿਫਨ, ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੧੪੯-੫੦
੨. ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਸਫਾ ੨੨੯-੩੦
੩. ਸੋਹਨ ਲਾਲ, ਜਨਰਲ ਆਫ ਏ ਦੂਰ ਥਰੂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੀਆ
੪. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ, ਦਫਤਰ ਤਿੰਨ, ਸਫਾ ੪੩੦
੫. ਨਾਅਰ ਜੀ ਐਸ. ਡਾ. ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਸਫਾ ੩੯
੬. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੩੯੦
੭. ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਸਫਾ ੧੩-੧੪
੮. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ, ਸਫਾ ੨੮੮, ਦਫਤਰ ਤਿੰਨ
੯. ਵਾਇਨੇ ਜੀ. ਟੀ. ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਇਨ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਲੱਦਾਖ, ਇਸਕਰਦੂ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸਫਾ ੨੩੫
੧੦. ਫੈਨ ਹੈਨਰੀ ਐਡਵਰਡ, ਫਾਈਵ ਯੀਅਰ ਇਨ ਇੰਡੀਆ, ਸਫਾ ੯੪, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
੧੧. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ, ਸਫਾ ੩੪੧, ਦਫਤਰ ਤਿੰਨ
੧੨. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੪੫
੧੩. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫੧
੧੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫੨
੧੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫੩
੧੬. ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਸਫਾ ੧੮੭
੧੭. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੭੬ ਤੇ ੧੭੯
੧੮. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੮੧
੧੯. ਗ੍ਰਿਫਨ ਲੈਪਲ, ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੧੪੯ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੨੧੪ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਸਫਾ ੧੮੭-੧੮੮
੨੦. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੮੫
੨੧. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੯੧
੨੨. ਗ੍ਰਿਫਨ ਲੈਪਲ, ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਚੀਫ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੧੫੦
੨੩. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ, ਸਫਾ ੩੫੩, ਦਫਤਰ ਤਿੰਨ
੨੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫੪
੨੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫੫
੨੬. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੮੫
੨੭. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੬੯
੨੮. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੮੯
੨੯. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੫੫

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੫੪

ਮੰਗਲਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼

—ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਮੰਗਲਿ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਉਪਾਇਆ॥ ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ॥

ਆਪਿ ਬੁਝਾਏ ਸੋਈ ਬੁਝੈ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਦਰੁ ਘਰੁ ਸੁਝੈ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਕਰੇ ਲਿਵ ਲਾਇ॥ ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਸਬਦਿ ਜਲਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪੧)

‘ਮੰਗਲਵਾਰ’ ਸਬੰਧੀ ‘ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ “ਮੰਗਲ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਮੰਗਲਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਸ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ Mars ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲਾਲ ਤਿਲਕ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰਹਿ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਇਸ ਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ ਮਰੀਖ਼ ਹੈ।” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਮ ਅਰਥ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦ-- ਅੰਗਰਕ, ਅੰਗਾਰਕਾ, ਕੁਜ, ਭੂਮਿ ਸੁਤ, ਭੋਮ, ਮਹਿ ਸੂਨ, ਮਹਿ ਬਾਲ, ਮਹੀ ਸੁਤ, ਲੋਹਿਤਾਂਗ, ਵਕ ਆਦਿ ਹਨ।

‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ “ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਮੰਗਲਵਾਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਚੰਦਰਮਾ ਤੇ ਲਾਲ ਟਿੱਕਾ ਮੰਗਲ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿਥ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਵੀਰਯ ਤੋਂ ਮੰਗਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਪਸੀਨੇ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਡਿੱਗੇ ਥੁੱਕ ਦੇ ਕਣਕੇ ਤੋਂ ਮੰਗਲ ਜੰਮਿਆ।” ਉਂਜ ਮੰਗਲ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਗੀਤ ਵੀ ਹੈ।

ਮੰਗਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਫੋਕਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੰਗਲਵਾਰ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਨਹਾਉਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿਰ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਤਾਂ ਮੱਝ ਵੀ ਟੋਭੇ ਵਿਚ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਭਿਉਂਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਨੂੰਮਾਨ ਜੀ ਦਾ ਦਿਨ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਸ ਪਕਾਉਣਾ ਤੇ ਖਾਣਾ ਬੁਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੰਗਲ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦਿਨ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਘਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣੀ ਸ਼ੁਭ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਭੱਠੇ ਜਾਂ ਆਵੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇਣੀ ਇਸ ਦਿਨ ਸ਼ੁਭ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਬੁਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਦ-ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਲੋਕ ਇਸ ਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੂੰਗਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਨਮ ਕੁੰਡਲੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਕੁੰਡਲੀ ਦੇ ਚੌਥੇ, ਅਠਵੇ ਜਾਂ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਘਰ

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਗਲੀਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੰਗਲੀਕ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੰਗਲੀਕ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰਮ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੇਖਾ-ਵੇਖੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਖੌਤੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਭਰਮ ਵਿਚ ਫਸਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਪਖੰਡ ਕਰਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਧਰਮ’ ਵਿਚ ਡਾ. ਦਰਿਆ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੰਗਲਵਾਰ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਲਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਲੋਕ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇੱਕੀ ਹਫਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਮੰਗਲਵਾਰ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਫੋਕਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜੋ ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਭਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ?

ਵਾਰ ਸਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ “ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕੇ ੭॥” ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਮੰਗਲਵਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮੰਗਲਵਾਰੇ ਲੇ ਮਾਹੀਤਿ॥ ਪੰਚ ਚੋਰ ਕੀ ਜਾਣੈ ਰੀਤਿ॥

ਘਰ ਛੋਡੇ ਬਾਹਰਿ ਜਿਨਿ ਜਾਇ॥ ਨਾਤਰੁ ਖਰਾ ਰਿਸੈ ਹੈ ਰਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੪)

ਭਾਵ ਮੰਗਲ ਤਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ (ਮਾਹੀਤਿ) ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਮਾਦਿਕ ਪੰਜ ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਭਾਣੀ! ਤੂੰ ਵੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਈਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ (ਨਾਤਰੁ) ਇਹ ਮਨ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹੁਣ ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜੋ “ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੩ ਵਾਰ ਸਤ” ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਮੰਗਲਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, “ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮੰਗਲ (ਵਾਰ) ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਸਮਝ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰ ਘਰ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਰਸਾਂ ਕਸਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਸਾੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਤੱਤਸਾਰ ਵਜੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਬਰਕਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਦਿਨਾਂ-ਦਿਹਾਰਾਂ ਦੇ ਭਰਮਮਈ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੋਕਟ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੀ ਕਿਰਤ, ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਕਾਰਜ-ਸ਼ੈਲੀ ਭਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਦਿਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਲੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਿੱਤਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉੱਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਲੁੱਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਕਹਾਵਤ ਅਨੁਸਾਰ ਡੈਣ ਦੇ ਕੁੱਛੜ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਰਾਖੀ ਬਿੱਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਚਾਓ ਕੀ ਹੋਣਾ? ਪਰ ਬਚੇਗਾ ਉਹੀ ਜੋ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਗਸਤ ੨੦੧੫ ਦਾ ਬਾਕੀ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿੰਦਾ-ਦਿਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੰਗਰ*

੧੬ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਹਾਰਡਿੰਗ 'ਕਰੀ' ਨੂੰ ਫਿਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਹਿਸ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਲੇ ਲਾਉਣਾ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਾਰ-ਮੁਖਤਿਆਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਨਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਥਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਣੀ ਵੱਲੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਰਾਜਸੀ ਗੁਨਾਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਣੀ ਹੋਰ ਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਘੱਟ ਖਤਰਨਾਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕੁਝ ਔਖਿਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।' ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ੧੫-੨੦ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਘਰ ਸੱਦ ਕੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਮਾਨ-ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਪਦਵੀ (Position) ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।' ਇਉਂ ਝੂਠ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸ਼ਰਾਰਤ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਭਰਪੂਰ ਇਸ ਲੰਮੀ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਡੇਢ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਭੱਤੇ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖਰਚਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵੀ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ੯ ਜੂਨ ੧੮੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ "ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਤਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚਕਾਰ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ-ਧਰੋਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਬਾਉਣ ਬਦਲੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰਮਚਾਰੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ। (ਇਹ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਡੋਗਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ) ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਲਈ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਤਨੇ ਦਿਨ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਲਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਨ, ਉਤਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ (ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕਾ) ਹਾਂ। ਇਤਿਆਦਿ। ਉਪਰੋਕਤ ਲੰਮੀ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹਮੇ ਨਾਲ ਠੋਕ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਸੱਤੀਂ ਕੱਪੜੀਂ ਅੰਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਹਿਰ ਹੋਰ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਇਕ ਸਫ਼ੈਦ ਗੰਨਾ ਲਿਆਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ, ਮੂਲ ਰਾਜ ਮੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਤੰਗ ਆਏ ਪਰਮੇ ਨੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦਾ ਹੱਥ ਗਰਦਾਨਿਆ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਤਕ ਪੁੱਜਾ, ਉਸ ਨੇ ਪਰਮੇ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਹਿਤ ੭ ਅਗਸਤ ੧੮੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਬਣੇ ਕੁਝ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਦਾਰੀ ਅਲਾਉਂਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਧਰੋਹੀ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਡੋਬੀਆਂ ਸਨ, ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਰੂਦ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰ੍ਹੋਂ ਭੇਜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਸੁਖਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਗਦਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਲੇਟ ਘੱਲਿਆ, ਸਾਰੇ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿਲਕ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਗਦਾਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਦਬਾਅ ਪਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇੰਝ ਕਰਨੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਸਮ ਇਕ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਪਾਸੋਂ ਪੂਰੀ ਕਰਾਈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਪਰੰਤੂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। “ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਾਰਡ ਲਾਰੰਸ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀ ਨਾਲ ਕੰਡ ਲਾ ਲਈ, ਇਕ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੇ ਇਹ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਵੇਖਣ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਸਤਰ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦਿੱਤੇ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰੇ। . . . ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ”। ੧੬ ਅਗਸਤ ੧੮੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, “ਹੁਣ ਵਾਂਗ ਜੇ ਮਹਾਰਾਣੀ, ਬਾਲਕ ਮਹਾਰਾਜੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕੇਗਾ। ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰਾ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁੱਧ

ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤੇ ਬੜੇ ਖਤਰਨਾਕ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣਗੇ”। ਫਿਰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜਾਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਹੁਣੇ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਕਾਬੂ (ਵੱਸ) ਵਿਚ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਉਸ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਇਸਤਰੀ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ) ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ) ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਤੀ ਵੈਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜੇ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। . . . ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ”ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ੨੦ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਡੇਢ ਲੱਖ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ੪ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਧਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲੇ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਦੂਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਬਾਲਕ ਮਹਾਰਾਜੇ ਲਈ ਸੁਖ-ਸੁਨੇਹਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਿਡੌਣੇ ਘੱਲੇ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੯ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਖਤ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਸੁਖ-ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੇਖੋ ਕੈਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾਈ! ... ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭਿਅਕ ਅਤੇ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲ ਕੌਮ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਦਾ ਇਹ ਅਤਿ ਘਿਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਸਭਿਅਕ ਚਿਹਰਾ ਸੀ।

ਉਪਰੰਤ ਨਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਅਤੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਫਰੈਡਰਿਕ ਕਰੀ ਆ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਅਤੇ ਕੂੜ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੰਗ-ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਇਕ ਫਕੀਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਅਤੇ ਇਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਹਨੇਰ ਸਾਂਈ ਦਾ! ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਹਿਰਾ ਸਖਤ

ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਹੈ ਫਿਰ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਫ਼ਕੀਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ? ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਵੱਡਾ ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਸੀ। ਹੋਰ ਝੂਠੀ ਅਫਵਾਹ ਉਡਾਈ ਗਈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵੱਲੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ੬੦-੬੦ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਿੱਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ? ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਕੈਦ ਅਪਰਾਧੀ (ਇਖਲਾਕੀ) ਕੈਦੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਰੜੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੇ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਵਕੀਲ ਮੰਨਣੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਦੇਖੋ ਇਨਸਾਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ! ਜਿਸ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ, ਅਪੀਲ ਵੀ ਉਸੇ ਅੱਗੇ। ਵਕੀਲ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੇ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਪਾਸ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਆਪ ਆਪਣੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਮਿੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਸਰੇ ਅਧੀਨ ਲਏ ਹੋਏ ਬਾਲਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰੋ।” ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਉਂ ਦਿੱਤਾ, “ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਰੱਖੇ”।

ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਮ ਕੱਟੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਵੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸਿਰ ਭੰਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਕੀਲ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾਬਕਾ ਕਰਨਲ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਉੱਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਸ਼ ਝੂਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਵੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਝੂਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਇਹੀ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਫਕੀਰ ਨੂਰਦੀਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਦੇਖੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਧੌਕੇ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਵੇਖੋ! ਇਸ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਦਨੀਤੀ ਵਾਲੀ ਸਕੀਮ ਵੀ ਜਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਕੈਦ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ

ਗਲਤੀ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਕੈਦ ਹੋਰ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਕਰੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਪਾਸ ੧੪ ਮਈ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਪੁੱਜਾ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਲਿਮਸਤਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੇਖੂਪੁਰੇ ਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਗੇ? ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਦੱਸਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਤੂਫ਼ਾਨ ਮੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਦ ਮਾਲਕ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ, ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇਸ਼, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨੇ ਜੰਗ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ, ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ, ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਖੋਹੇ ਜਾਣਾ, ਉੱਤੋਂ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ। ਕੈਸਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼? ਇਸ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ ਦਿੱਤੇ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲ ਦੱਸਦਿਆਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਫੜ੍ਹ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਭੜਕ ਉਠੇ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੇ ਪੂਰੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਤ ਕਹਿ ਕੇ ਸਵਰਗੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਲਏ ਬਾਲਕ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤੀਆਂ, ਧੱਕੇ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਉ ਅਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰ ਕੇ ਧੋਖਾ ਅਤੇ ਦਗ਼ਾ ਕਮਾਇਆ ਹੈ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, “ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਬੜੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਲੂਕ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।” ਐਡਵਿਨ ਆਰਨੋਲਡ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਲਕ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿਤਨਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈ” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਵਾਨਜ਼ ਬੈਲ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਮਨ ਬਹਾਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਐਲਾਨ ਨਾਵਾਜ਼ਬ, ਨਾ-ਮੁਨਾਸਬ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਦਾ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸੀ,” ਇਕ ਕੌਮੀ ਹੱਤਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ।”

ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮੁੜ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ

ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਰੁਪਇਆ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਹੈ। ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਮੈਕਗਰੇਗਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ੩੦ ਜੂਨ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਮਗਰੋਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਪਾਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ “ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਾਉਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੱਚੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਇਕ ਘਿਰਣਾ ਭਰੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਜਰਨਲ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਝੂਠਾ ਫਰਾਡ ਸੀ। ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ੧੪ ਜੁਲਾਈ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ (੫੦ ਲੱਖ ਦੇ) ਅਤੇ ਦੋ ਲੱਖ ਨਕਦ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੇਮਾਂ ਐਲਨ ਅਤੇ ਸਵੈਨਲੀ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲੁਹਾ ਕੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਭਿਅਕ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਲੰਬਰਦਾਰ, ਇਨਸਾਫ-ਪਸੰਦ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਦਈ, ਜ਼ਾਲਮ, ਧੱਕੜ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਧੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਝੱਲਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੇਪੱਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋ ਪਈ। ਮੈਕਗਰੇਗਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਪਾਸੋਂ ੩੩ ਚਿੱਠੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਖਰ ਵੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਐਪਰ ਕੈਦ ਹੋਰ ਵੀ ਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬੇਵੱਸ ਹੋਈ ਸਖਤ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾ-ਇੱਜ਼ਤ, ਨੇਕ, ਸ਼ੇਰਦਿਲ ਔਰਤ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਇਸਤਰੀਤੱਵ ਹੀ ਅਪਮਾਨਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕੌਮੀ ਹੱਤਕ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ-ਬੜੇ ਜਵਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਸਬਰ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਡੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਬੜੀ ਦੀਰਘ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਉਹ ਇਤਨੇ ਸਖਤ ਪਹਿਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਤਣੀ ਦਾ ਭੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਸਮੇਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਵੱਲੋਂ ਟੋਕੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਜਿਸ ਸਾਬਤ ਕਦਮੀ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਠਹੁੰਮੇ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਮਰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਜਾਣਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਜੰਗਲਾਂ, ਬੇਲਿਆਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇਪਾਲ ਜਾ ਅੱਪੜੀ।

ਜਿਸ ਨੇਪਾਲ ਨਰੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜੀਆਂ ਸਨ ਉਸੇ ਨੇਪਾਲ ਨਰੇਸ਼ ਰਾਣਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ! ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਮਾਲਕ ਨੇਪਾਲ ਨਰੇਸ਼ ਅੱਗੇ ਰੋਟੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨੇਪਾਲ ਨਰੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਧਰਮ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਸਾਲਾਨਾ ਭੱਤਾ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਾਠਮੰਡੂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਉਸ ਨੇ ੧੨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਕਾਰਨ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ।

ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਕੰਬਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਮੁੜ ਫੌਜਾਂ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਦੁਬਾਰਾ ਨਾ ਸਾਂਭ ਲਵੇ ਹੁਣ ਉਹੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੈਦ ਸੀ। ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਸੂਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਂਦੀ ਤੁੱਛ ਜਿਹੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਜਿੰਦਾਂ ਚੁਨਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨੱਸ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਨੇਪਾਲ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ। ਇਤਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਡਰ ਸੀ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਤਰ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੂੰ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਪੁੱਤਰ ‘ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ’ ਕਲਕੱਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜੋ ਹੁਣ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਝੱਟਪਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਨੇਪਾਲ ਨਰੇਸ਼, ਜੋ ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਣੀ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਇਕ ਵਾਰ ਨੇਪਾਲ ਦੀ ਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ-ਭੱਤਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਬਸ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਸਾਢੇ ਤੋਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੁਖਿਆਰੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਮਿਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਝਰਨੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਲੀਪ ਹੁਣ ੨੨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਲਵਾਨ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਂ ਇੱਛਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪੂਰਨ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਨ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਇੱਛਰਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਲਵਾਨ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਭਾਗ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਇਧਰ ਹਾਲਾਤ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਸ਼ੰਕਾ ਸਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਆਖਰ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੇ ਦਲੀਪ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਅੱਜ

ਜਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੋਹਰ ਕੇਸ ਦਲੀਪ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਕੇਸ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਆਪ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰਨ/ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਅਵੇਸਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਾਵਾਂ ਸੋਚਣ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੋਹਰ ਦੀ ਕੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਦਲੀਪ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਦਲੀਪ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਧੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ! ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਦਲੀਪ ਮਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੰਬਦੀ ਜੁਬਾਨ ਨਾਲ ਮਾਂ ਨਾਲ ਇਉਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਨਿਰਮੋਹੇ ਅਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਲਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸਬਕ ਹੈ। ਦਲੀਪ ਬੋਲਿਆ, “ਮਾਂ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਜੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਵਸਾ ਸਕਦਾ। ਤੇਰਾ ਗੁਆਚਿਆ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਫਿਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਤੇਰੀ ਕੁਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗਈ ਸਿੱਖੀ ਫੇਰ ਪਰਤਾ ਲਿਆਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ਣ। ਅੰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ੨੫ ਮਈ ੧੮੮੬ ਈ: ਨੂੰ ਦਲੀਪ ਨੇ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਲਈ ਮਕਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ-ਭੱਤਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਗੁਜ਼ਾਰਾ-ਭੱਤੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ੫ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਭੱਤਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਤਜਵੀਜ਼ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਿਲਕੁਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜੁਆਨ ਉਹ ਔਰਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ ਪਰੰਤੂ ਰਹਿਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਹਨੇਰ ਸਾਈਂ ਦਾ!

ਅੰਤ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਣੀ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਮਾਂ ਉੱਤੇ ਲੇਟਿਆ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਲੀਪ! ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨ ਲਈਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਰਥੀ ਇਹ ਪੰਜ ਸੇਰ ਮਿੱਟੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ

ਉਪਰੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇਈਂ। ਜਦ ਮੇਰੇ ਸਵਾਸ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣ ਮੇਰੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਚੁੱਕ ਲਈਂ, ਪੰਜਾਬ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦੇਵੀਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਬੱਦਲ ਬਣ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਉੱਤੇ ਛਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ੇਰ-ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਾਧ 'ਤੇ ਵਰਸ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖੀਂ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਰਤਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਦੇ ਹੰਝੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਢਹਿ ਕੇ ਮਿਟ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਅਨਰਥ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੋਈ ਦੇ ਹੰਝੂ ਬਿਗਾਨਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਢਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨਿਰਦਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਖਰੀ ਭੇਟਾ ਮੇਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਜਾਈਂ। ” ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਸਨੇਹ, ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਪਿਆਰ! ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਐਸੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸਮਰਪਣ! ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਾਜਵਾਬ ਮਿਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟੇ ਛਿੱਤਰ ਦੀ ਚਪੇਟ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਣ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਨਿਰਮੂਲ ਤੁਹਮਤਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਟੋਡੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਦਾਰ ਹੀ ਸਨ। ੧ ਅਗਸਤ ੧੮੬੩ ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕੈਨਿਸਿੰਗਟਨ ਵਿਚ ਐਡਿੰਗਡਨ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿੰਦਾਂ ਦੀ ਦੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਲੋਥ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸਸਕਾਰ ਲਈ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ। ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਓ! ਇਹ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ ਕਿ ਮੁਰਦਾ ਲੋਥ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗਣੀ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬੜੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਕਿ ਦਲੀਪ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੰਬਈ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤਲੁਜ ਪਾਰੋਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਫੌਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਲੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਅਨਾਥ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅੰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ੧੮੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਰਬਦਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜਾ ਜਿੱਥੇ ਨਾਸਿਕ ਨੇੜੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਅਫਸੋਸ! ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਸਿਵਾ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਸ ਦੀ ਵਿਭੂਤੀ ਦਰਿਆ ਨਰਬਦਾ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਟੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਬੰਬਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੭ ਮਾਰਚ ੧੯੨੦ ਈ: ਨੂੰ ਨਾਸਕ ਤੋਂ ਭਸਮ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਲਾਗੇ ਅਸਥਾਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ

ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿੱਛੜ ਗਏ। ਐਸੀ ਮਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਬੜੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਤੂ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਦੁਆਰਾ ਈਸਾਈ ਬਣਾਏ ਦਲੀਪ ਨੂੰ ਮਾਂ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤਾਂ ਝੱਟਪਟ ਉਸ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਸਿੱਖੀ ਜਾਗ ਪਈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੇਡੀ ਲਾਗਨ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਤੇ ਈਸਾਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਉੱਤੇ ਹੂੰਝਾ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ।” ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਬਾਰੇ ਲਾਰਡ ਐਲਨਬਰੋ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ੨੦, ੧੮੬੩ ਈ: ਨੂੰ ਡਿਊਕ ਆਫ ਵਲਿੰਗਟਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। “ਬਾਲਕ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਦਲੇਰੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ’ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਿਆਂ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖੀ ਹੈ। ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੮੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਇੱਕੋ ਐਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿੱਖੀ ਡੂੰਘੀ ਸੂਝ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੋ ਪੰਜਾਬੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਲੇਡੀ ਲਾਗਨ ਦੀ ਕੈਂਸਰ ਨਾਲ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਲਾਰਡ ਲਾਗਨ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਘਰ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਮਹਿੰਟਰ ਬੱਚੇ ਸਹਿਮੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਜਦ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਜਿਉਂਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜਿਆ ਸੀ।... ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਘੱਟ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਅਜਿੱਤ ਰਹੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹਾਰ ਗਏ।

ਅਫ਼ਸੋਸ! ਅਤਿ ਦੁਖਦਾਇਕ! ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਰਸ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਪੁੱਤਰੀ, ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਪਤਨੀ, ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਨਿਪੁੰਨ ਰਾਜਨੀਤੀਵਾਨ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਅਟੁੱਟ ਅਤੇ ਅਮੁੱਕ ਮੋਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ, ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਭਿੰਨ ਅਤੇ ਅਸੀਮ ਸ਼ਰਧਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਉੱਚੇ ਮਿਸਾਲੀ ਆਚਰਨ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ੇਰਨੀ ਜਿੰਦਾਂ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਭਰ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਹਿਰ, ਫਿਰ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨਘੜਤ ਨਿਰਮੂਲ ਤੁਹਮਤਾਂ, ਬਿਗਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੋਹੜੀਆਂ ਅਤੇ ਘਿਨਾਉਣੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਸ਼ੇਰਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਪੂਰੇ ਮਾਣ, ਸਤਿਕਾਰ, ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਅਦਬ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਗੌਰਵ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿਟਣ ਵਾਲਾ ਰੌਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਆਓ! ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਜਾਣੀਏ, ਸਾਂਭੀਏ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੀਏ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਮਹਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ-ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਰਹੇਗੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ■

ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਾਲਮ:

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ

-ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਲੋ*

ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਣੀ ਨਹੀਂ ਦੁਬਾਰਾ
ਦੁਨੀਆ ਉੱਪਰੋਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਜਗ ਸਾਰਾ

ਵਗਦੇ ਹੋਏ ਤੂਫਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਸੱਥਾ ਲਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ
ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ
ਸੁਹਾਗ ਲੁਟਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ
ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਬਣਨਾ ਆਸਰਾ ਹਾਅ ਦਾ ਮਾਰਨਾ ਨਾਅਰਾ
ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਣੀ ਨਹੀਂ ਦੁਬਾਰਾ . . .

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਸੀ ਆਇਆ
ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਹਿਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਜਦੋਂ
ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਛੜਿਆ
ਸੀ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਜਦੋਂ
ਫਿਰ ਵੀ ਚੀਸ ਰਤਾ ਨਾ ਵੱਟੀ ਸਹਿ ਲਿਆ ਦੁੱਖੜਾ ਭਾਰਾ
ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਣੀ ਨਹੀਂ ਦੁਬਾਰਾ . . .

ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੌਖੀਆਂ ਨੇ
ਬੋਲ ਪੁਗਾਉਣੇ ਸੌਖੇ ਨਹੀਂ
ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਲਾਲ ਦੇ ਨੀਹਾਂ
ਵਿਚ ਚਿਣਾਉਣੇ ਸੌਖੇ ਨਹੀਂ
ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਿਰ ਇਹ ਝੁਕਦਾ, ਝੁਕਦਾ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ
ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਣੀ ਨਹੀਂ ਦੁਬਾਰਾ . . .

ਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ
ਰਿਣ ਚੁਕਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ
ਹਰ ਪਲ ਤੇ ਹਰ ਮੋੜ ਦੇ ਉੱਤੇ
ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ
ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੀਕ ਨਾ ਭੁੱਲ੍ਹ, ਇਹ ਜਗ ਸਾਰਾ
ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਜਿਹੀ ਮਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਣੀ ਨਹੀਂ ਦੁਬਾਰਾ . . .

*ਪਿਛੋ ਤੇ ਡਾਕ: ਨੀਲੋ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੨੪, ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੪-੬੮੬੬੮

ਬਾਣੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲਓ

-ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਪੰਛੀ*

ਬਾਣੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲਓ ਬੇੜਾ ਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਇਹਦੇ 'ਚੋਂ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਠੰਡ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਪਊ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲਓਗੇ ਬਾਣੀ।
ਤੁਸਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੁਫਾਨ ਕੋਲੋਂ ਮਾਤ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ।
ਸ਼ੁੱਧ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਓ।
ਮਨ ਆਪਣੇ 'ਚ ਦੀਪ ਜਗਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਓ।

ਦੂਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੰਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਇਹਦੇ 'ਚੋਂ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਸੁਰ ਤਾਲ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।
ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਰਸ ਵੀ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।
ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਕਮਾਲ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।
ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।

ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣੇ ਬਾਣੀ ਉਹਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਇਹਦੇ 'ਚੋਂ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਮਨ ਚਿੱਤ ਦੀ ਉਦਾਸੀ।
ਤ੍ਰਿਪਤ ਆਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੱਤਾਂ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਪਿਆਸੀ।
ਇਹੀ ਬਾਲਦੀ ਹੈ ਹਰ ਇਕ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾ।
ਜੀਹਦੇ ਚਾਨਣ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ਖੀਵਾ।

ਮਿਹਰਬਾਨ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਕਰਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਇਹਦੇ 'ਚੋਂ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਮਗੇ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੫ ਜੁਲਾਈ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕਾ ਨੇ ਲੋਣੀ, ਸਿਰੋਪਾਓ, ਸੋਨ ਤਮਗਾ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਖੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ 'ਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਿਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰੇਕ ਜਥੇ ਦਾ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਲੱਖ ਦਾ ਬੀਮਾ ਵੀ ਭਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਢਾਡੀ ਵਿਸ਼ਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਖੇਤੀ ਮਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਅਹਿਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੭ ਜੁਲਾਈ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਪ-ਪ ਏਕੜ 'ਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਕੱਤਰਤਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਖੇਤੀ ਮਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨਾ, ਮੁੱਖ ਖੇਤੀਬਾੜੀ

ਅਫਸਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਜਾ ਰਹੀ ਖਾਦ ਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਕਾਰਨ ਕੌਂਸਰ ਤੇ ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਵਰਗੀਆਂ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਜਾਨ ਲੇਵਾ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜੋ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਨਾਲ ਅਨਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ 'ਚ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਜੋ ਦਵਾਈਆਂ ਰਹਿਤ ਲੰਗਰ

ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਖਾਦ ਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਫਸਲ ਦਾ ਝਾੜ ਕੁਝ ਘੱਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰੀ ਮੁੱਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਦਵਾਈਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਫਸਲ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਵਿਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖਾਦ, ਦਵਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਸੀ ਰੂੜੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੰਡੋਇਆਂ ਤੋਂ ਖਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵਧੀਆ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਫਸਲ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਬਾਰੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਖੇਤੀ ਮਾਹਰ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨਗੇ।

ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਕੂਲਾਂ/ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੩ ਅਗਸਤ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ/ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨਾਲ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਖੇ ਇਕੱਤਰਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਕੱਤਰਤਾ ਸਮੇਂ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ

ਹੀ ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਹੋਈ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਹਿਮ ਬੈਠਕ 'ਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਏਕੜ 'ਚ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਲੰਗਰਾਂ 'ਚ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਰਹਿਤ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਛੀਨਾ, ਮੁੱਖ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦਿਲੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇਲਗਾਰ 'ਚ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਰਹਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਵਾਲੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਓ, ਸਿਰਫ ਤਨਖਾਹ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਜੋੜਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ

ਦੀ ਸਭਾ ਦੌਰਾਨ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ (ਕੁਇਜ਼, ਸ਼ਬਦ, ਗਾਇਨ) ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਉਣ, ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਨੀਲੀ, ਕਾਲੀ ਤੇ ਪੀਲੀ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਹੀ ਦੁਪੱਟੇ ਲਏ

ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮੂਹ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਸਰਕਾਰ ਪੁਸਤਕ 'ਨਵਾਂ ਉਜਾਲਾ' ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤੁਰੰਤ ਹਟਾਵੇ: ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੩ ਅਗਸਤ- ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਰਾਜਸਥਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਆਮ ਗਿਆਨ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਨਵਾਂ ਉਜਾਲਾ' ਜੋ ਤੀਸਰੀ ਕਲਾਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਛਾਪ ਕੇ ਭੱਦਰ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਜੋਧਪੁਰ ਵਿਚ ੮੦ ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਰਾਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਪਰਾਧੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ

ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਵਿਵਾਦਤ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਵਾਲਿਆਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜਾਂਚ ਕਰ ਕੇ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮਹਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧੀ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੁਰੰਤ ਹਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਸ਼ ਧਰਮ ਲਈ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਜਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਛਾਪੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਮੀਆਂ

ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਮਨਗਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕਸਰ, ਵੇਰਕਾ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੨੬ ਜੂਨ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁ: ਗੁਰੂ ਕੀ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਛੇਵੀਂ, ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਮਨਗਰ, ਬਲਾਕ ਮਜੀਠਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੩ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਭੰਗਾਲੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਪਾਈ। ਕਕਾਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੀ ਟਾਹਲੀ ਅਤੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਬਹਾਦਰ ਨਗਰ ਤਹਿ: ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ੭ ਤੋਂ ੯ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੫ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਰੰਭ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਕਥਾ ਵਾਚਕ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸਭਰਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ., ਸਾਥੀ ਬਿੱਕਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਢਾਡੀ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਮੌਜੀ, ਢਾਡੀ ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਸੰਤ ਗੁਲਾਮ ਹੈਦਰ ਕਾਦਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਿਤੀ ੯ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੬੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇ: ਸ. ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਾੜਾ, ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਬਹਾਦਰ ਨਗਰ ਦੇ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆ ਆਖਕੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਇੰਚਾਰਜ, ਸਬ-ਆਫਿਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਹਿਬ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧ ਮਈ ੨੦੧੫ ਤੋਂ ੩੦ ਜੂਨ ੨੦੧੫ ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੪੭੮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਿਤੀ ੧ ਮਈ ੨੦੧੫ ਤੋਂ ੩੦ ਜੂਨ ੨੦੧੫ ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ੯੭੬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਪਿੰਡ ਕਰਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹਲਕਾ ਡਕਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬ਵੀਂ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੯ਵੀਂ, ਪਿੰਡ ਕਰਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਜਥੇ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਅਤੇ ਜਥੇ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੇਵੀ ਨਗਰ, ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੭੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭਾਈ ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸੁਖਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਜੋਹਰ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਛੇਵੀਂ ਅਤੇ ਨੌਵੀਂ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ, ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਸਟਾਫ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਥੇ: ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵੱਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਹਿਮੂਦਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਲਾਸਾਂ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਮੂਦਪੁਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਕਲਾਸ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੩੫ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਥਯਾ (ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਣ) ਲਈ। ਸੰਥਯਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮਤਿ ਕਲਾਸ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਮਿਤੀ ੦੧ ਮਾਰਚ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ੧੦ ਆਲਮਗੀਰ ਵਿਖੇ ੩੦ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ੧੦ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਸਮੇਤ ਕੁੱਲ ੪੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਂਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੯-੨੦੧੫